

С(Д-1)с 442ар-821140106
Г18 Г18

Расул
Гамзатов

ЗЕМЛЕ
МОЯ

Расул Гамзатов

ЗЕМЛЕ
МОЯ

ВІРШІ

Для старшого
шкільного віку

Переклад з аварської
Дмитра Павличка
та Петра Засенка

Художник
Іван Литвиз

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1983

С (Дар) / СТ /
Г18

ВКЛ. В КАТАЛОГ

*Стихи аварского
советского поэта,
народного поэта Дагестана,
лауреата Ленинской премии
о Родине,
о высоком гражданском долге
советского человека.*

09535/7

Упорядник П. П. Засенко

Переклад з різних видань

Первомайское РУ
Ефендеевский 20 2
ЦБС гор. Кривой Рог

ОТРАСЛЕВАЯ
КНИЖНО-ИЗДАТЕЛЬСКАЯ
БИБЛИОТЕКА
РУ им. Дзержинского
г. Кривой Рог

Г 4803010200—165
М206(54)—83 159.83

© Видавництво «Веселка»,
1973, 1978, 1983, переклад
українською мовою, ілюстрації

ЗЕМЛЯ-КОЛИСКА ЛЮДЕЙ

ЛЮБЛЮ ТЕБЕ, МАЛЕНЬКИЙ МІЙ НАРОДЕ

Ти вмієш горе зустрічати
Скорботою, а сміхом — сміх.
Ти до щасливого дитяти
Подібен в radoщах своїх.
Твій спів — орел, що вільно крила
Несе, а танець — верхівець,
Чий кінь, забувши про вудила,
Летить, як вітер, павиростець.
Ти гордий вдачею, і горде
Ти маєш слово, як гордій.
О, як люблю тебе, пароде
Аварський мій, маленький мій!
В гірській ущелині, сповита
Тумапами, але жива,
Жива душа твоя й відкрита,
Мов широчизна степова.
Ти зняв свої старі кинджали —
Сусіди, давні вороги,
Тобі навек братами стали,
Змівся світ надокруги.
Народе рідний, ти із мряви
Піднявсь на верховини мрій.
Як син великої держави
Люблю тебе, маленький мій!

ЗЕМЛЯ МОЯ

(На цій землі)

Вже почали сивіти в мене скроні,
Дитинство згасло, як зоря в імлі.
Та, мов дитя на маминому ложі,
Лежу перед аулом на землі.

Струмки шумлять, клеочуть водоспади,
Джерела злотом сонця мерехтять.
Вони, як чисті очі Шахразида,
Як милий погляд, падають і п'януть.

Схилилась наді мною, наче мати,
Благословенна яблуця гірська,
Мене хотіла б зпов на руки взяти,
Поколисати, ніби малюка.

А з нею — дощка з матір'ю — олива
Росою залилася, мов слізьми.
То сльози втіхи, бо вона щаслива,
Що знову по літах зустрілись ми.

Стоять похило над аулом скелі,
Мов дідугани, бескиди сумні.
Між ними в'ються ластівки веселі,
Сміливі, наче юності пісні.

На цій землі все мужнє і натхненне,
Все пойняте любов'ю висоти.
Не те що бути людиною — для мене
Тут щастя навіть деревом рости!

Тут мають запах камені, мов квіти,
Тут, наче люди, ріки мають зір.
Тут людську душу можуть зрозуміти
Царі холодні — верховини гір.

Моя земля, ці гори темнолиці
Навчили мови рідної мене
І підняли для мене, мов для птиці,
Склепіння неба тихе і ясне.

Моя земля прекрасна, наче мати,
Мені — для неї жити і співати.

ПРО ВІТЧИЗНУ

1

Не міг я збагнути, та ниші ж бо знаю —
І тут ні до чого тлумачні слова,—
Про що, восени відлітаючи, згряя
Так сумно ридає,
Так гірко співа.

Раніше здавалось: про що безпричинна
Печаль того листя, що впало до ніг.
Про гілку їм рідну журба-самотина —
Я відаю ниші,
Раніше ж не міг.

Не знав я, не відав, збагнув із роками,
Коли подолав уже шлях чималий,
Про що, як від скелі відломиться камінь,
Так стогне і плаче
Неначе живий.

Коли ж десь далеко від рідного краю
Дорога чи доля послала мене,
І радість печальна — тепер я вже знаю,—
І пісня невішна,
Й кохання сумне.

О рідна Вітчизно...

2

Під урочистих дзвонів спів
Твоє ім'я вславляю.

Найкращих звуків, милих слів
Для тебе добираю.

А пісня скінчиться моя
Над грішною землею,
Це значить — смерть зустрінув я,
Пішов назавжди з нею.

Мене підносять, як орла,
Над море трав зелене
Широких дужих два крила,
Твоє ім'я священне.

Але коли зламає їх
Недобрий темний вітер —
Ти не шукай серед живих
Мене на білім світі.

Я твій кипджал, був у бою —
Я серце ніс вогняне.
Постою я за честь твою,
Як чорний день настане.

Коли в ряди бійців твоїх
Я в скорбний час не стану —
Тоді нема серед живих
Мене — я зник, я канув.

Як по чужій землі іду,
Чужинську чую мову,
Я нетерпляче жду і жду
Тебе побачить знову.

А не знайду в очах твоїх
Ні щастя, ні привіту —
Тоді не будь серед живих
Мені на білім світі.

Про що оця пісня вагонних коліс,
І щебету птахів,
І шелест беріз?
Про тебе, Вітчизно, про тебе.

Чом плаче хмарина
Над смутком осель?
Чому у журбі відплива корабель?
Тебе залишає, Вітчизно.

В дні смутку гіркою, в згорьований час
Хто нас порятує?
Хто виручить нас?
Вітчизна. І тільки Вітчизна.

В години веселі,
У дні торжества
Про що наші думи і наші слова?
Про тебе, Вітчизно, про тебе.

Хто ділить з тобою дні щастя й біди —
Тому ти зорею
Сіяєш завжди,
О рідна Вітчизно!..

ПРО ЛЕНІНА

Очі у нього — колір каштанів,
Світле волосся, трохи вихрасте.
Переді мною Володя Ульянов,
Ми у житті зустрічалися часто.

В школу прийшов я у ранньому віці,
Книгу відкрив
і, хвилюючись трохи,
З ним я зустрівся на першій сторінці:
Так починаються наші дороги.

Вік, наче море бурхливе, у шумі.
Бурі долаючи, в простори линем.
Дивиться Ленін з портрета в задумі,
Землю окинувши зором орлиним.
Він найдорожчий!

Іду по долинах
Чи прокидаюся з сонцем на сході,
Чую —
земля назива його сином,
Батьком —
його називають в народі!

ТОСТ

Я рiг пiднимаю за сонце вогняне,
За кожен промiнчик я п'ю й не нап'юся,—
Та рiдних дiтей i дружину кохану
Iз сонечком ясним зрiвнять не боюся.

Я рiг пiднимаю за птичi привiти,
За кvти i бджоли, зiгрiтi життям,—
За них випиваю, бо бджоли та кvти
Закоханих вiчно нагадують нам.

Я рiг пiдниму за ключi журавлинi,
Що линуть печально в чужiй сторонi.
Хай жоден iз них у путi не загине,
Хай всi повертають до нас по веснi.

Я рiг оцей вип'ю за тура-щасливця,
Що гляне зi скелi, як з неба свого.
Хай пущена куля з рушницi мисливця
У скелi застрягне, минувши його.

Я рiг пiднимаю за гусячi крики —
У гуски ми знаемо пiсня яка...
Лишив нам пiснi свої Пушкiн великий,
Позичивши гостре перо в гусака.

Я рiг пiднимаю за юнi деревця —
Нехай не всихають: їм жити дано
За славне дитятко цей рiг нехай п'ється —
Хай завжди смiється, не плаче воно.

За друзiв, яких називаемо братами,—
Окремо за кожного, разом за всiх.

За тих, хто далеко, за тих, хто із нами,
За тих, хто не верне на отчий поріг.

За дівчину ту, що побачить прийшлося
Одип тільки раз, — випиваю до дна.
За брата, якого чекаю ще й досі,
Якого павіки забрала війна.

Я ріг піднімаю за тебе, горянко,
Нехай тобі сонце сіяє повік!
Турботи й печалі твої до останку,
Я знаю, не ділить чомусь чоловік.

Цей келих — щоб рани усі заживали,
Щоб люди літали, як славні орли,
За те, щоб живі повсякчас пам'ятали
Про тих, що у вічність од нас відійшли.

Нехай на планеті скривавлених воєн
Ні вухо не чує, ні око не зрить.
Хай діти не знають пі смерті, ні зброї,
Коханим кохати і друзям дружити.

Цей тост за людей, хай їм доля всміхнеться —
Чи рідні мені, чи чужі — все одно.
І білим, і чорним хай добре живеться,
Хай лихо не дивиться в їхнє вікно.

Хай праця велика людей наділяє
Крилатою волею птахів земних,
Хай птахи піснями людей прославляють,
За те, що турбуються люди про них.

У дружбі малі і великі країни
Нехай процвітають без воєн і зла,
Та тільки малого народу людина
Хай вам не здається, що наче мала.

Хай мирно людина живе на плапеті
І власного прізвища вік не міня,
Хай кожен із гордістю ставить в анкеті
Народу свого велике ім'я.

Земля в нас безмежна, в яспім ореолі,
Є кожному місця без крові й меча,
Як зорям у небі є місця доволі,
Як хвилям у морі його вистача.

Хай люди, як зорі у небі, сіяють,
Хай світять діла їх на нашій землі,
Хай люди, мов квіти, навкруг розквітають
У дружбі та щасті, у братнім теплі.

Я ріг піднімаю за долю та світло,
За дружбу єдину народів сім'ю,
За людство плапети, що в мирі розквітло,
Напій оцей сонячний радісно п'ю!

Я З ДВОХ АУЛІВ

Під світовим склепінням неба
Аули два у мене є.
В одному з них я народився,
Це мій Цада, життя моє.

Там батькова камінна сакля,
Там вогнище горить щодня,
Там свояки мої і кривні —
Увесь аул — моя рідня.

Як лиш прийде недобра звістка,
Лечу туди на скакуні,
Щоб друга хворого відвідать
Або... прощатись при труні.

Де родяться, там і вмирають.
Не раз печалиться мій рід.
На гострім камені могильнім
Сльоза, мов грім, лишає слід.

А другий мій аул тривожний
Знайду я в кожній стороні,
Хоч імені немає в нього,
Він рідний, мов Цада, мені.

Розкиданий по всьому світі
Усіх часів усіх країн,
Він в Україні, в Дагестані,
У Франції, в Кореї — він.

Живуть сини його в Європі,
В Америці вони живуть.

Аул той збурити не може
Ніяка лють ані можуть.

В нім — багатьох братів домівка,
В нім — прадіда священний дім.
Аул усіх поетів світу
Став рідним селищем моїм.

Там є також моя оселя,
Там вогнище й моє пала.
Я гриюся побіля нього,
Як стисне серце зима мла.

Коли заслабне там людина,
Душа моя з гризоти схпе.
А кожна смерть у тім аулі
Нещадно сиротить мене.

Хворіють все ж таки поети,
Неволиться в печалі глузд —
Це жах, коли не блиска словом,
А стогне з болю златоуст.

Ах, як я чую аж у горах —
Крізь блискавок гучну ясу —
Поетів скарги й заповіти,
Написані так завчасу.

Здається, в кожного над ліжком —
У головах — мій дух стоїть.
Я чую жалощі, прохання,
Мольбу всіх двадцяти століть.

Гадає дехто, що поети
Безжурні, наче мотилі.
Неправда! Болями поіняті,
Живуть поети на землі.

Під пагорбами повних міхів
Журби, турботи, хвороти
Вмирають на землі поетів,
Мої покривджені брати.

Лежать, здається, домовини
У мене в саклі на столі.
Одну виносять, другу вносять —
Брати вмирають на землі.

Здається, бачу їх могили —
Вінки прив'ялі у траві.
Схиляюся над ними сумно
В Парижі, в Києві, в Москві.

У Передєлкіно на гробі
Схиляюся в німій жалобі...

Вмирають на землі поети,
Лишають зорі слів і мрій;
У давній Греції вмирають,
Вмирають в Індії старій.

Про тих, що кликали з дитинства
Мене, мов юності сурма,
Тепер, я в молодості, чую,
Що їх нема, нема, нема...

Поети на землі вмирають
Од вибухів своїх сердець,
Їм не вдається дописати
Свої долі рішенець.

Одні лишаються навіки
У покоління молодім,
А інші... що ж, буває, вдається
До старості дожити їм.

Все рідшає моя родина
В обох аулах на землі.
Мій давній смуток зворушили
Нові скорботи і жалі.

Нездара меле: «Не помру я!» —
Звіршована колюча дерть.
Я знаю: добре не напише
Той, хто не думає про смерть.

А слово лине крізь епохи,
Крізь груди і грапіт погрудь.
Ні! Не помре моя родина,
Поети на землі не вмруть!

Ось я знову стою
 На стрімкій кремепистій вершині.
 Здрастуй, славний Гуніб,
 Дагестану окрасо жива!
 Піді мною аул,
 Де завжди на зеленій вершині,
 Наче сонця теплінь,
 Гріють очі і квіти й трава.
 Я люблю височінь.
 Мені хмари на плечі сідають.
 І зітхає Койсу ² —
 Крижана норовиста ріка.
 Я тополі стрімкі,
 Наче друзів своїх, обнімаю,
 Древні гори вітати
 Піднімається раптом рука.
 Я хотів би на волі
 І тепер, як в дитинстві, прожити,
 Слухать в горах луну,
 Де зелені масиви дібров.
 Засинать на межі,
 Безтурботно міжгір'ям бродити
 І дівчиську з аулу
 У коханні признатися знов.
 Ти чарівний, Гуніб,
 І красі твоїй не повторитись.
 Я завжди буду вдячний
 Своїй неспокійній судьбі,

¹ Г у н і б — найвища гірська вершина Дагестану; так називається і один з аулів.

² К о й с у — загальна назва чотирьох рік в гірському Дагестані.

Що під небом твоїм
Довелося мені народитись,
І в розлуці і вдома
Я постійно палежу тобі.
Тут орлят паучають
Орлиці літять па свободі,
І сини бережуть
У серцях заповіти батьків.
Тут пісні і легенди
Живуть в моїм гордім народі,
І співає чунгур¹
Про немеркнучу славу бійців
Про відвагу мужів,
Що в ім'я і свободи і миру
Грізний кишули клич
По аулах у ріднім краю,
Розгромили у битві
І перського шаха Падіра,
І відстояли гори —
Нескорепу землю свою.
Знаю: предки мої —
Дужкі люди, яких не зломити,
Їхні подвиги славні
В своїм серці народ записав.
Під каміпням лежать
Шамілеві звитяжці мюриди,
Та живе серед горців
Шаміль, що з царем воював.
Мій Гуніб дорогий,
Я люблю твоє лоно гостинне,
Твоїх дочок вродливих
Хвилюючий спів
І ашугів слова
Про велике братерство єдине,

---

¹ Ч у н г у р — музичний інструмент.

Про звитягу минулих
І подвиги нинішніх днів.
Ось імення твоє —
В ньому чується сад солов'їний.
Щоб тобі, мій Гушб,
Не зазнати ніколи біди,
Сонце світить пехай
На долини твої і вершини,
Яких образ священний
Ношу я у серці завжди.

БАБУСИНІ КАЗКИ

Часто у вечірній тишині
Я бабусю слухав при вікні.
У думках ще й досі я лечу
До хлопчини Дінгір-дангарчу:

Спритний у дотепності своїй
В небо ліз по нитці дощовій,
Хмару він за білий хвіст піймав,
Осідлав і до зірок домчав!

Ще вона повідала мені
Про джигіта на баскім копі,
Що проїхав сорок поворотів,
Відімкнув заковаці ворота,

Де шаблюки спокою не мали,
Одна одну день і ніч рубали,
Лицарів до брами не пускали —
Їм відразу голови стинали.

Перейшов він сорок рубежів,
Зарубав він сорок сторожів,
Зруйнувавши стіни кам'яниці,
Виручив красуню із темниці.

Ще вона повідала мені,
Як в морській бездонній глибині,
В царстві риб, серед підводних трав,
Велетень обручку відшукав;

А чаклун одне лиш тільки знав —
Під землею замки будував.

Ще вона повідала мені
Про братів у дивній стороні.

І про три дороги без кінця,
Та про три поради мудреця...
А як вечір спати вже горнувся,
Шепотіла дорога бабуся:

«Люди щастя на землі не мають,
То ж казки самі собі складають...»
Знову вітер з білих гір подув,
В свій аул я знову повернув.

У старім будиночку пільма,
Вже давно бабусі там нема.
По світах я всюди побував —
Скільки б то казок їй розказав!

І сьогодні, друзі, я мовчу
Про хлопчину Дінгір-дангарчу —
Розкажу про цей знаменний час,
Про крилатих велетнів — про нас,

Що зорю Полярну стережуть,
В чорнім небі креслять світлу путь
І ведуть до полюса політ
Через вічний холод, вічний лід.

Я сьогодні розказати б міг
Про легенди пройдених доріг,
Де брати виважують свій крок
Краще за джигітів із казок:

Сотні рубежів, фортець і вод
З бою взяв радянський наш народ,
Не царівні у казковий ліс,
А мільйонам щастя він приніс!..

Гублять славу велетні казкові,
У яких всі подвиги у слові.
Я в Москві, сіяє свіч мільйон!
Я іду в метро серед колон...

Перед цим померкли в безпадії
Підземель фортеці золотії.
Я б сьогодні розказав бабусі
Про життя у нашому Союзі,

Про народ, що мрію підійма,—
Лиш бабусі вже давно нема...
Вас я не здивую, трударі:
Ви самі правдиві казкарі!

ПІСНЯ ПРО ЩАСТЯ

Палали люстри, публіка вставала —
В Колоннім залі пісня ця звучала.

В ній чулися і радощі й жалі,
Вона у стіпах билася луною.
Щасливий голос рідної землі
Летів понад столицею нічною.

Та пісня над головами неслась
І зал ріднився з нею, дорогою,
І тим, хто слухав пісню перший раз,
Здавалась пісня зовсім не чужою.

Вона — як незглибима глибина.
І хвилювалась, і піміла зала.
В народнім серці плакала вона.
Вона в крові гарячій нуртувала.

Вона злетіла з саклі, з висоти,
Вона уся — з любові і проміння.
Вона пройшла через гірські хребти,
Дружили з нею цілі покоління.

У Надір-шаха в золотім шатрі
Горянки полонені у риданні
Її співали рано на зорі,
Сумуючи за рідним Дагестаном.

Вона була, як вижовкла трава,
Вона чини й багатства зневажала.
Була в скорботі, наче удова,
Вона у горі сиріт пригортала.

Ірчі Казака ¹ хан за цюю пісню
В Сибір загнав, від люті сатанів.
Та пісня рвала сіль брехні зловісну
І зневажала лютий ханський гнів.

Наїб ² кричав: «Ти будь німа, як риба!» —
Вуста зашили дівчині Мар'ям ³.
Та рвались нитки, і в лице наїба
Летів мотив із кров'ю пополам.

А у Баку у роки молодії
Не під дідівський саз, а під баян
Співав цю пісню другу із Росії
Чорнявий горець Стальський Сулейман ⁴.

Була та пісня пристрасна і мудра,
В людських серцях надію берегла.
Була вона остання у Махмуда,
А в мого батька першою була.

Актриси перші не у світлій залі,
А на помості, просто край ріки
Її співали гордо, та жбурляли
У них камінням багачів синки.

У дні прийдешні рвалась пісня прямо,
З орлиних круч у простори краси.
А в той же час зривали голоси
Корап пророка та закон імама.

¹ І р ч і К а з а к — відомий кумикський поет XIX ст.

² Н а ї б — намісник.

³ М а р ' я м — Маріан Апхін, легендарла поетеса-горянка.

⁴ С у л е й м а н С т а л ь с ь к и й (1869—1937) — лезгинський народний поет.

І ось тепер, як на землі батьків,
Вона звучить у зоряній столиці.
Летить понад Москвою гордий спів,
Пливе ширококрило, як орлиця.

Колонний зал. Прожектори горять,
Гримить концерт у цю годину пізню...
Співай,

Ісбат,

і Умо,

й Рагімат,

Хай світ сьогодні чує нашу пісню!

Три чверті вже одміряв вік двадцятий,
Четвертої — пемало теж пройшов.
Я — вістовий, я — радіоглашатай,
До мікрофона приступаю знов.

Летять мої слова в далінь безкраю,
Вони швидкі, прозорі, голосні.
Я вервецю подій перебираю,
Та важко нині на душі мені.

Я кожен день вам говорю про війни,
Про те, що кров'ю знов стікає світ.
А добре вістування — пенадійше.
Що ж, вибачте за цей сумний привіт.

Я в радіоантеннім караулі,
І сниться — людям говорю про те,
Що в світі вже ніде не свищуть кулі,
Панус розум, праведність росте.

І ходять літаки в блакиті світу,
Поблискують щасливо з висоти.
Вже їх піхто грізьбою динаміту
Не заганяє у чужі порти.

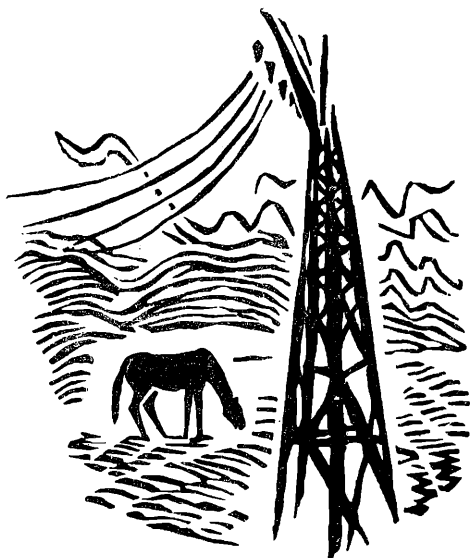
Не чути маршових, грізних мелодій,
Розброїлась важка ракетна рать.
І попрощався вже останній злодій
З тюремником останнім — благодать.

Одміряні по правді всі заслуги,
І лицемірство знищене до щня.

Подолані всі болесті й педуги,
І та — найгірша серед них — брехня.

Я рад би вам повідати зарання,
Що мрії ваші збудуться. Авжеж,
Я вам читав би вірші про кохання,
Якому сам господь не знає меж.

Вогнем любові був би світ обнятий —
Не лютості, а людяності син.
Я — вістовий. Я — радіоглашатай.
Я вам бажаю радісних повин.

СПАДЩИНА

Вже люди в домівках послули,
Погасли вогні у саду.
Знайомлюся з назвами вулиць,
По сонному місту іду.

Імення «Махач Даходаєв»
Читаю на білій стіні,
І здибився кінь — вилітає
Старий воєнком на коні.

В атаку за місто він скаче —
І місто в боях і труді
У славі безсмертній Махача
Фортецею стало тоді.

...Буйпакська у сяйві привітних
Іще не погаслих вогнів.
Кумик двадцятивосьмилітній,
Як зараз, проходить по ній.

Із літ легендарних крізь весни
У наші звеличені дні
Іде мій герой і ровесник
(Уже двадцять вісім мені).

І ось я зустрівся з Оскаром,
Як тихий квартал проминав:
В ті роки його комісаром
В республіку Кіров послав.

Оскар з Улубієм в завязтті
Вривались під грім капонад...

Вони і сьогодні як браття:
Їх вулиці поруч лежать.

Неначе я чую розмову
У місті, повітому сном.
Чи пізніє засідання знову
Зібрав Дагестанський ревком?

Робота ізнов до знемоги,
За вікнами темно, сніги.
І знову підступно з-за рогу
Стріляють у них вороги.

Вже пізно. Над містом світає,
Роса випадає в саду,
Відомі імення читаю,
Так, піби я книгу гортаю,
В мовчанні по місту іду.

І тиша: нема перехожих,
Ні звуків на дальнім краю.
Спить місто моє, дуже схоже
На пісню про славу свою.

Я плакав тричі в цьому світі,
Та не потуплював свій зір.
Стояли вкрай залиті світлом
В моїх очах вершини гір.

І, вірний предківському слову,
Життя проживши непросте,
Мені мій батько якось мовив:
«Ти почуття пізнав святе!»

Я тричі зранений, та силу
Мені ці гори віддали.
І, наче ягоди кизилу,
Із серця крапельки текли.

Та чув я, чув я крізь тумани:
«Звитяжець — слово знай моє —
Відомо, швидше гоїть рани,
Ніж той, хто битву програє».

Пісні творив я у натхненні,
З них три найкращі наяву
Про Батьківщину —
я без неї
На світі й дня не проживу.

Її зірницям та світанням
Молюсь в надії знов і знов.
І чую голос хвилювання:
«Священну ти збагнув любов».

І я, гартований сумліпно,
Ціну геройству й честі знав.

Ставав я тричі на коліна ---
Як стяг багрянний цілував.

Минулого метались тіні,
Назавжди їм приходив край.
«Перед гальбою на коліна
Й надалі, сину, не ставай!»

Птахокрилий караван,
Де твій дім і де твій стап?
Караван співа, курличе:
«Даге-даге-Дагестан...»

Птахокрилий караван,
Як живе там Дагестан,
Як там сонце в небі ходить,
Світить місяць крізь туман?

Чую хор з-під самих зір:
«В Дагестані до цих пір
Із-за гір виходить сонце
І ховається між гір».

Птахокрилий караван,
Як живе там Дагестан?
Як у горах б'ють джерела?
Як фіалки п'ють нарзан?

Чую хор з-під самих зір:
«В Дагестані до цих пір
Плещуть крилами, як птиці,
Ручаї в тіщині гір».

Там в траві — як в небесах!
Там у сонця в тайниках
До цих пір фіалки пахнуть —
Всі потоки в пелюстках».

Птахокрилий караван,
Як живе там Дагестан?

Як жінкам, чоловікам,
Дітям — як живеться там?

Птахокрилий караван,
Почекай! Дощі, туман.
А він летить, а він курличе:
«Даге-даге-Дагестан...»

П'ЯТЬ ВОРИТ

Коли вдаль тебе покличуть справи,
Чи тримаєш ти зворотню путь,
На кордоні отчої держави
Зупинитись, горцю, не забудь.

То все довші тіні, то коротші,
То прозора, то у хмарах вись.
На ліловій грані дня і ночі,
Як зоря в тумані,
зупинись!

Чи весна, чи мокрий день осінній,
Чи з борні, чи, може, па борню...
Зупинися піший, а чи кінний,
Як вогнепоклонник
край вогню!

Хоч твоя дорога самотинна —
Друзі по домівках zostались...
Де вода, як роки, швидкоплинна,
Горцю небезпечний,
зупинись!

То круті стежини, то пологі,
Ти оглянься, в далеч подивись.
Де стоїть могила край дороги,
У тривозі й смутку
зупинись!

Тільки вітер — вільна самотина —
На просторах не притишить біг
Край п'яти святих ворит.

Людина

Не повинна обминати їх.

ДІТИ

На квіти я дививсь, немов на бур'яни,
І їхньої краси не міг порозуміти.
Та одмінили все три доньки! Ах, вопи
Мене розніжили і закохали в квіти!

Я пад трояндами схиляюся: «Привіт,
Мої квітки! Ходіть, поставлю вас у воду!»
І сам не відаю, чого туманить світ
Сльоза, коли дивлюсь на ту печальну вроду.

Раніше я гадав, що дмуть в одну дуду
Всі птахи, так, немов ті заводні машини.
Та якось я уздрів дітей своїх в саду —
О, боже, я глухий був до тієї динни!

Тепер душа моя, мов гілка, шелестить,
Коли почую спів шпака або синиці.
А зграя голубів за хмару залетить —
Я вже тремчу. Я став подібний сам до птиці.

Не знав я, не гадав, яке складне життя
Веде пташина, цвіт і весняний листочок.
Здивований я був не раз, немов дитя,
До серця тулячи своїх маленьких дочок.

І свіжим щастям я задихав. І знялись
Думки, немов птахва — летіти їм, летіти...
Як мріяти я міг, як жити міг колись
Без того, що мене навчили рідні діти!

МІЙ КІНЬ

Ледь хлопчик од землі одріс,
А вже давай кричать-гукать:
— Мій вірний коню, де ти є?
Тебе я хочу осідлать! —
А молодість йому своє:
— Я на коні, я на коні,
Тобі назустріч я лечу,
Ти будеш скоро в стремені!

Столітній дідуган у сні,
Буває, кличе: Коню мій,
Де ти подівся, де ти зник,
Озвися в далечі пімій».
А молодість йому своє:
— Я на коні, я на коні,
Але тебе не здожену,
Відстали ми в далечині.

А я, стомившись од погонь
За піснею, на схилі дня
В тужбі дивлюсь, де кінь-вогонь,
Чи видно ще мого коня?
А з верховин мої пісні
До мене мовлять: «Ще не час
Тужити, ти ще на коні,
Хоч падав з нього вже не раз...»

ГОРИТЬ МОЄ СЕРЦЕ

Горить моє серце і ночі і дні,
Нуртує у ньому неспокій.
Горить моє серце, палає в огні,
Крізь серце проносяться роки.

Упав піонер під горою в путі,
Упав од куркульської кулі,
І серце моє опівночі тоді
Вогнем загорілось в аулі.

Там нелюб красуню бажає скорить,
Вона у зажурі повсюди,
А серце моє протестує, горить,
Намогливо стукає в груди.

Квіток комсомольський вручає мені
Райком — мені, хлопцю простому.
А серце палає в високім вогні —
Воно ж бо належить райкому.

Мадрид героїчний до зброї стає...
Забувши про втому і жалість,
Горіло вогнем його серце моє
І кров'ю воно обливалося.

З війни не вернувся боєць рядовий —
Мій брат, похоронений в полі.
І серце моє, як світильник живий,
Палає, стискається з болю.

Рівняння направо! У дружній сім'ї
Іду по Москві я натхненно.

А серце! Коли б то не груди мої —
Воно б розгорнулось знаменом.

Я дівчину з гір покохав, і цвіте
Кохання до дівчини-квітки.
І серце щасливе, як вогнище те,
В яке підкидаємо вітки.

Ночами перо я у руку беру,
Спішу, як солдат по тривозі.
Горить моє серце, диктує перу,
Завжди моє серце в дорозі.

Не тільки любов, а й ненависть у нім
Сильніша за племінь пожежі.
Горить моє серце і ночі і дні,
Тобі воно, друже, належить!

П'ЯТЬ ПІСЕНЬ ХАДЖІ-МУРАТА

Вже п'ятий раз прострелепа папаха
Моя, але не згаснув ще мій день.
Хаджі-Мурат я, родом із Хунзаха,
Як п'ять молитов, маю п'ять пісень.

А перша з них для матері, щоб знала:
Ще з пліч моя не впала голова,
Горить шаблюка праведна й зухвала
В моїй руці, як блискавка жива.

А друга пісня — о моя ти славо! —
Для Дагестану — це моя земля,
Де виріс я, де названий ласкаво
Правицею самого Шаміля.

Я хочу, щоб земля кохана зпала:
Ще з пліч моя не впала голова,
Горить шаблюка праведна й зухвала
В моїй руці, як блискавка жива.

А третя пісня для жони, з котрою
Нечасто я бував на самоті.
Хай буде їй опорою-горою
Наш син, як смерть зустріну я в путі.

Дружині заспіваю я, щоб знала:
Ще з пліч моя не впала голова,
Горить шаблюка праведна й зухвала
В моїй руці, як блискавка жива.

Четверта пісня для могого сипа.
Всіх поіменно ворогів моїх

Він пам'ятає. Прийде ще година —
Обернеться плачами їхній сміх.

Я хочу, щоб душа юнацька знала:
Ще з пліч моя не впала голова,
Горить шаблюка праведна й зухвала
В моїй руці, як блискавка жива.

А недругу при поблиску булата,
Я п'яту пісню одспіваю: стій!
Не відступай, стрічай Хаджі-Мурата,
Нудьгую за тобою, враже мій!

Я хочу, щоб твоя країна знала:
Ще з пліч моя не впала голова,
Горить шаблюка праведна й зухвала
В моїй руці, як блискавка жива.

В імлі далечіні розтали,
Шумлять у міжгір'ї струмки.
Ми коней своїх розсідлали,
Присіли на берег стрімкий.

Спокійно — без шуму і гулу
Підходила ніч крадькома.
Сади і покрівлі аулу
Поволі вкривала пітьма.

Зоря за зорею злітала...
Та сон не приходив до віч.
І раптом дівча заспівало —
І пісня наповнила ніч.

О, як вопа піжно звучала,
Від перших складів до кінця!
О, скільки було в ній печалі,
О, як в ній кохали серця!

І мовчки в нічному тумані
Дідусь, посивілий давно,
У келихи лив дерев'яні,
Як ніч, потемніле вино.

А в пісні сопілка бриніла,
Здіймалися гори у вись,
Від пісні ми всі захмеліли,
І в келихи місяць дививсь.

І коси, і очі веселі
Я бачив, неначе вві сні,

І горець, минаючи скелі,
До любої мчить на коні.

А пісня жила в неспокої —
Дві квітки, де хвиля швидка,
Тяглися одна до одної,
Та їх розділяла ріка.

Про те, як два серця крилаті
Кохалися ще із весни,
Та з лютої волі адата
Навік розлучились вони.

У пісні душа хвилювалась,
Горіла з любові й образ.
Бо іншого щастя, здавалось,
Не треба нікому із нас.

А голос летів над землею...
І я не помітив між трав,
Як ранок рукою своєю
На сході багаття розклав.

І ми любувались собою,
Цвіла нам зоря молода,
Коли на світанні тропою
В'їжджали в аул Цумада.

І серце у мене хворіє,
Коли зустрічаюсь з таким,
Хто зовсім піднятий не вміє
Над власним бажанням дрібним.

Та тільки при цьому згадаю
Той спів, опівнічний той час,
В душі моїй знову світає,
Мій біль затихає ураз.

Знов бачиться місто в привіті,
І друзі заходять в мій дім...
Багато хорошого в світі,
Багато прекрасного в нім!

На святі виноградаря в Дербенті
 Я був і слухав пісню про лозу.
 Як виноградини, твої зелені очі
 Знадливо сяяли в душі моїй.

В Япоїї я був на святі вишні.
 Пелюстки піжні славили співці.
 А я, стужившись, мила, за тобою,
 В уяві цілував твої уста.

З болгарами на празнику троянди
 Я вина пив, хвалив олійки руж.
 А подумки до тебе я летів,

Пригадував, хмеліючи від згадки,
 Як на світанку ти виходиш з моря,
 Йдеш по рожевій мережанці хвиль.

Джигітам змалку заздри́в я немало.
З них кожен був сміливий, паче лев.
Вони вночі під вікнами співали,
Будили сон аульських королев.

Я над усе любив джигітів скачки,
Коли коня як бурею жене.
Просив їх несміливо: «Зачекайте!»
Кричав: «Візьміть з собою і мене!»

Відважні хлопці мчали без оглядки,
Безпомічний, я у своїй біді
Самітний був, як те мале орлятко,
Що залишалось довго у гнізді.

Я вдалечінь дивився з-під долоні,
До захід сонця все джигітів ждав.
Мелькали роки, пролітали коні,
Пил сивини па мене осідав.

Джигіти копей знову йдуть сідлати,
Дивлюсь на них — мо, щастя не мине.
Та знов кричу услід їм: «Почекайте!»
Прошу: «Візьміть з собою і мене!»

Не ждуть вони, копитять коні дрібно,
Летять удаль, зникають напвидку,
А я отут, як тріска непотрібна,
Яку лишила хвиля на піску.

«Вже не тобі,— говорять,— по долинах
Скакати по неходженій тропі.

Шановний наш, в заслужених сивинах
Найкраще вдома грітися тобі!»

О юносте, невже ти тільки в гості
Приходила до мене — лиш на час?
Невже мені лишилось гріти кості,
Невже вогонь мій вже павік погас?

Не зачерствів я на шляхах життєвих.
І хоч рукою не зігну підків,
Я заспіваю

й нашим королевам
Не дам заснуть до третіх аж півнів.

В цій нелегкій життєвій круговерті
Поети справжні, як і в давнину,
Між датами народження і смерті
Шанують лише молодість одну.

Всі покоління суцї разом з нами,
Летять літа — у них нема біди...
Я буду юним, доки я з піснями,
Про вік забуду раз і назавжди.

ПРО ЩО ПІСНЯ, ПРО ЩО КАЗКА

Он світанок в горах — дивне диво,
Мов кавун розрізаний — знадливо
Сяє, зелень зверху, а внутрі
Червінь яра — багрянець зорі.

Поміж скель, де повно сяйва й блиску,
Колихає хтось мою колиску,
Може, вітер, може, то ріка,
Може, добра мамина рука.

А про що вітри мені співають,
Про що казку ріки повідають,
І про що ж то пайсолодші сни?
Певно, снились на зорі вони.

Трьох братів — співалося у пісні
Три дороги кличуть лиховісні,
Наймолодший — як же це забудь? —
Вибирає щонайважчу путь.

Смерк у горах — оленяча шкіра,
Зверху червоняста, знизу сіра,
Чорно-білі плями надовкіль,
Світло, що сприймається як біль.

Поміж скель, де зблискує льодина,
Світ лежить в колисці, як дитина,
Хто колише там богатиря?
Річка, вітер, мати чи зоря?

А про що співають світу зорі,
А про що ведуть казки суворі?

А про що ж то пайсолодні сні?
Певно, спилися вночі воши.

Наймолодший — казка йшла про нього —
В поєдинку змія вбив страшного,
Труднощі й знегоди подолав,
З трьох сестер собі пайкращу взяв.

ПРОКЛЯТТЯ

Прокляття глечичу дірявому
І віршу, повшому брехні,
Кинджалу давньому іржавому,
Іржавій порваній струпі.

Прокляття житлу захололому,
Вогню, що не зігрів людей.
Клятвopорушнику на голову
Хай три прокляття упаде!

Прокляття юнаку зухвалому,
Що перед старшим не встає,
Хто друга підло так захвалює,
А дума тільки про своє.

Будь проклят, хто забудь збирається
Домівки рідної вогонь,
Гірського звичаю зрікається
І слова рідного свого.

У горця, як би він не каюся,
Прокляттям вистрелив би, вір,
Коли б він лиш начальству кланявся,
А не верхів'ям отчих гір.

Тому прокляття, в кого ясності
Не знала совість на віку,
Хто у житті не мав порядності,
Не відчиняє кунаку.

І ледацюзі прездоровому
Прокляттям душу опалю,

І лобу впертому, дубовому,
Своє прокляття нині шлю,

І боягузу в дні натруджені,
Прокляття двічі — на війні.
Прийміть прокляття й ви, збайдужені,
Із боягузом нарівні.

Будь проклят той, в кому зупиниться
Любов до спільної мети,
Прокляття тричі — хто не кипеться
За край свій рідний в час біди.

Народи всі, як зорі, світяться.
І хай тому покривить рот
Прокляття тричі, хто насмілиться
Гацьбити будь-який народ.

МУЛАТКА

Знов половинчастий, незрілий
Зіходить місяць до вершин,
Немов одвічний човен білий
Пливе над островом один.

Ніч шелестіла чорним шовком,
І образ ночі в шумі трав
В Сантьяго на каміннях жовтих
Переді мною враз постав.

І недалеко зовсім — ген там
Маленька річечка текла,
Як паличка у диригента
Узори музики плела.

Мулатки дві співали вміло,
Слова іскрились, як алмаз,
Гарячих вуст, що пломеніли,
Білили кутики щораз.

Був полонений співом зразу —
В нім чув знадливий світ оман.
Я — горець, відданий Кавказу,
Який примчав за океан.

Слова у ній, немов здогадки,
Торкали слух — летів мотив.
Ой де взяли ви їх, мулатки?
Співати хто вас навчив?

Можливо,— ствердити боюся —
Так любо, з бодем пополам
Про білолицього татуса
Співала чорпа мама вам?

А може,
  так у чистім морі
Ваш чорний тато
В ніч ясну
Співав про дорогу сеньйору —
Свою білявеньку жопу?

І гата й мами риси милі,
І гата й мами голоси
Вам в королеви путь відкрили
На пишних оглядах краси.

О Кубо, горда ти мулатко,
Від тебе був я без ума,
Ти королева, і солдатка,
І революція сама.

Я і життя своє так само
Мулаткою вважати звик,
У нього — чорношкіра мама,
У нього тато білолик.

Мені хай чорпа мама буде —
Навіє сон, задме нічник.
Хай на зорі в горах розбудить
Мене татусь, що білолик.

Мулатка й пісня ця — їй-право,
Я, вірний не календарю,
Буває, строго чи ласкаво
Її вустами говорю.

І де одвічних зір загадки,
В печалі й радощах, здаля,
Лети, уквітчана, мулатко —
Плането з іменем Земля!

Як за Вітчизну гинули солдати,
Неначе дзвони, вогнища гули.
Орлами голуби хотіли стати,
І поробилися із голубів орли.

А нині беркути в тужбі глибинній.
І мріють, пивши з голубих джерел,
Про голубі часи, про голубині, —
Коли був ніжним голубом орел.

Хотіли дзвони жерлами гриміти,
Гарматами ревти в часи війни.
Боронячи дідівські заповіти,
В гармати обернулися вони.

А нині повернулося щасливе
Чуття в грізній метал, і мріє він
Про голубі часи, про ті мотиви,
Що їх співати може тільки дзвін.

ДІНГІР-ДАНГАРЧУ

— Де ти ходив, де ти бував,
Дінгір-дангарчу?

— Я в темнім лісі побував,
Дінгір-дангарчу.

— Чого ти в темний ліс ходив,
Дінгір-дангарчу?

— Пиляв дерева я па дім,
Дінгір-дангарчу.

— Навіщо дім тобі, скажи,
Дінгір-дангарчу?

— Кохану жінку я візьму,
Дінгір-дангарчу.

— Нащо жона тобі, скажи,
Дінгір-дангарчу?

— Народить соколів-синів,
Дінгір-дангарчу.

— Ну а сини тобі нащо,
Дінгір-дангарчу?

— Щоб стали вони па руках
На оленячих рогах,

Щоб безстрашними були,
Як з вершин гірські орли.

Щоб орли пішли в батьків,
А орлиці в матерів.

Щоб веселий він був
І завзятіший всіх,
Щоб сміявся мій син
І плакав крізь сміх.

Щоб ішов у танок
На парчі сідла,
Щоб злітав до зірок
На крилі орла.

Щоб руками із дна
Рибу міг підхопить,
Щоб до дна ріг вина
Він умів осушить.

Щоби птаха,
Що гордо летить в висоту,
Зупинити міг свистом
Своїм на льоту.

Щоб перо виривав
Із його крила,
Щоб ним вірші писав
Про політ орла.

Золотою весною
Щоб він пісню створив,
Молодою зурною
Щоб аули будив.

Щоб висушував ріки
Духом одним
І ударами скелі
Розвіював в дим,

Щоб високо в горах
Він дороги провів
Там, де тури і ті
Не долали хребтів.

Щоб у ночі безсонні
Мав він мрію одну
Про оту чарівницю,
Про майбутню жону.

Щоб сіяв щонайкращий
На пій наряд.
Щоб гуляли весілля
Сто днів підряд.

Щоб йому народила
Вона молодця,
І на діда подібного,
І па вітця.

Ось тому про усе це
Я не мовчу,
Щоб сини виростали,
Дінгір-дангарчу!

ПІСНЯ

Гусне вечорова тьма
Від дощу. Тебе нема.

Вітер дерева лама,
В двері б'є. Тебе нема.

Чути, в гості йде зима,
Стужа йде. Тебе нема.

В небі лине легкома
Білий птах. Тебе нема.

Пролітає днів юрма,
Час іде. Тебе нема.

Йде дорогами двома
Сонце й град. Тебе нема.

Грає туга, як сурма,
В серці плач. Тебе нема.

Доки ти нас до груді
Не притиснеш — ми в біді.

Повернися крізь вітри,
Рідна, сльози нам утри.

Покарай мене, краю нагірний,
Що я зрадив твоїй висоті,
Що піддався намовам невірним
І проводив життя в суєті.

Що зневажив родинні простори,
У полоні батьків глупоти
Забував я, що схожі на гори
Ті, кого і рокам не знести.

Мучить власної совісті зрада —
Серед безлічі клопітних справ,
Якось, граючи роль дипломата,
Я негіднику руку подав.

Звичай гір позабувши в основі,
Як нероба, марнуючи час,
Умудрявся я зорі ранкові
В денних снах зустрічати не раз.

Обережним бував, несміливим.
Обривав, де не треба, рядок.
І поводився я некрасиво —
Од вина мав невпевнений крок.

Як, бува, перед святами знову
Жде хлопчисько-ласун пахлави,
Так і я за друковане слово
Сам жадливо чекав похвали.

Серед кінних і піших в духанах
Я на дотепи був не скупий,

А образених, долею гнаних
Я не бачив, неначе сліпий.

Покарай мене, краю нагірний,
Не даруй жоден промах мені,
І на острів безлюдний, незмірний
Відвези на старенькім човні.

Так колись засилала Еллада
За гріхи віршописців своїх.
Відлучи від звичайного складу
Цих сум'ять повсякденних земних.

Щоб ні лестоців, ані образи,
Відрубай — буду вдячний тобі! —
Кабінет з телефонами разом
І машину з шофером Набі.

Відбери непотрібне у мене:
Мікрофон, що у рот загляда,
Репродуктор, в яким цілоденно
Словеса хлопотять, як вода.

Накажи, мій нагірний владико,
До природи наблизить мене.
Лиш вона, непорушна і дика —
Має справжнє обличчя земне.

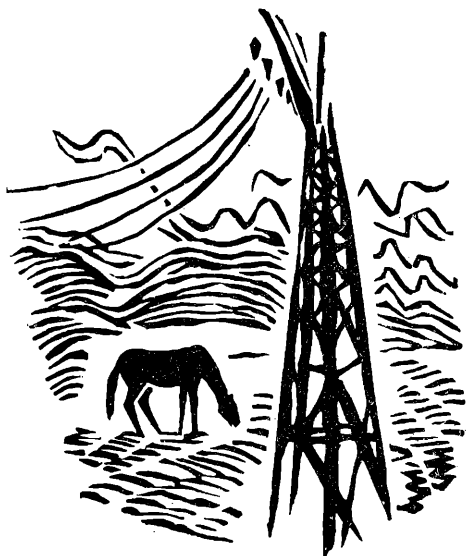
Хай кряжів темполика горожа,
Вчувши хвиль набігаючий гул,
Як незмінна і вічна сторожа,
Непідкупний несе караул.

А мені лиш над словом дай владу,
Дай мені лиш перо та папір.
Я приляжу на бурку кошлату
І до неба спрямую свій зір.

Ти вчини, як і древня Еллада,
Хай і місяць сія в тишині —
Як нічна урочиста лампада,
Дивне світло дарує мені.

Ще дозволь, наш владико нагірний,
Щоб із тисяч жінок лиш одна —
Знов така загадкова й покірна —
Припливала, як зірка ясна.

Повернувшись з того дивовижжя,
Як штрафник, що сивіє в бою,
Край мій, я тобі до підніжжя
Покладу «Одіссею» свою.

Землі моєї не вмирають люди,
За наш закон
Стояв я і стою:
Родився хлопчик — він носити буде
Живе ім'я загиблого в бою.

А коли дім в пожежі спопеліє,
Новий збудуєм.
Щоб заходив друг!
Та дуб столітній зовсім не старіє —
Шумлять зелені паростки навкруг.

ДОПОКИ КРУТИТЬСЯ ЗЕМЛЯ

ДОПОКИ КРУТИТЬСЯ ЗЕМЛЯ

Я сонце пив, як люди воду,
Йдучи через нагір'я літ
Назустріч молодому сходу,
Старому заходу услід.

В краю вершин стрімких, високих,
Де владарює лиш орел,
Я зорі пив з гірських потоків,
Із льодникових пив джерел.

Із голубого неба, з тучі,
В зелених хащах і лугах
Повітря пив м'яке й пахуче,
Настояне на небесах.

Я пив сніжинки, де стежинки
Вели на горду висоту.
І знаю: танули сніжинки,
Вуста черкнувши на льоту.

Я весни пив, як сад біліє,
Як цвіт спадає у ріку.
Де Північ в градуссах міцніє,
Я пив мороз, як п'ють гірку.

Коли я грози пив, бувало, —
Їх слава землям дорога,

На вінцях чистого бокала
Сіяла райдуга-дуга.

Шипшина квітнула колюча,
І хміль із темних скель звисав.
І піднімався я на кручі,
Хмелеві запахи співав.

Було, красою упивався,
Її завжди благословляв.
Закохувався, побивався
І пив пісні, немов співав.

Проносив дружби естафету —
Я пив у дружбі заодно:
В час радощів — бузу із меду,
В час горя — пив гірке вино.

І коли серцем пив, то значить
Не пив для форсу та утіх.
Я Хіросіми потім бачив,
Я фестивалів слухав сміх.

І, так дмухнувши, як на пиво,
Щоб непотрібну піну здуть,
Пив суть життя — вона не лжива,
Вона свята — життєва суть.

Люблю, радію і страждаю,
І день свій кожен п'ю до дна,
І знову спрагу відчуваю,
І в тім лише життя вина.

Хай прийде путь моя остання —
Я знав цей світ не звіддала,
Та людям прагнути жадання,
Допоки крутиться земля.

РОЗДУМ

З гілок сухих, охоплених вогнем,
Мов іскри, листя рве останній холод,
І худне календар із кожним днем,
Мов та людина, що пізнала голод.

Пройшов я гори і дрімучий ліс.
Був у північнім і південнім краї,
Печаль і радість у собі я ніс,
Знав недругів і щастя дружби знаю.

Та ось питання все ж не розв'яжу:
Яку ж то плоть під одягом ховаю?
Яку ж то душу я в собі пошу,
Яку ж на плечах голову тримаю?..

О як єдину відповідь знайти:
Хто я такий?

По що прийшов сюди?

Моя ти земле, дорога навік,
Скажи мені:
Який я чоловік?

Чи я не тінь, що знай повзе повзком,
Чи я не слід, що заміта піском?
Чи не листок, що гонить вітер скрізь?
Не камінь я, що мохом геть заріс?
Чи я не дощ, що ллє, немов з відра,
Коли потрібна сонячна пора?
Чи не тривала спека на полях,
Коли жовтіють віти у садах?
Я — ранній сніг чи затяжна весна,
Безплідних скель порожня цілина,

А чи намарний пустотливий вітер?..
А раптом я — не радість, не біда,
А раптом — не вогонь і не вода?
А що як я живу даремно в світі?..

Расулом

Батько мій мене нарік,
Що по-арабськи значить — представник...

Чий представник я?..

Із яких доріг,

Куди веде мій серця путівник?

Давно серед гірської тишини

Худенький хлопчик ріс на цім подвір'ї,

Він, закасавши до колін штани,

Робив гатки, будив луну в міжгір'ї,

На вулицях Цада собак ганяв,

Ловив на полі жайворів веселих,

Кутив — ховав цигарку у рукав,

І голубів ганяв в пустельних скелях.

Своїм безчипством набридав усім,

Непосидючий був і пустотливий,

А коли гості приїжджали в дім,

Він крадькома зрізав у коней гриви...

Крізь усмішку згадається мені,

Як мама по ногах мене шмагала,

Як до каструль гарячих на вогні

Я дуже близько підбігав, бувало.

Як після буднів тихих край ріки

Кругом шумів базарний день в аулі,

Я камінцями цілився в глеки —

До нас балкарець їх возив на мулі.

Я був тоді веселий пустунець,

Я по дахах стрибав, як горобець,

Дошкульно з боягузів насміхався,
Лиш... кладовища уночі боявся.

Упертий був, як той малий віслюк,
І не любив я у гріхах винитися,
Аульським хлопцям був найкращий друг —
У гроші грав і вірив небилицям.

Отут мій слід, тут стежечка моя —
Життя мале дорогу починало...
Світанків перших не згадаю я:
Чи хмари йшли, чи сонечко сіяло?..

...Осіній дух гірських поживклих трав!..
Над горами висить високе небо...
Сам бачу, як уранці я вставав,
Книжки ліниво запихав в рукав,
У школу йшов,
Був схожий сам на себе.

А далі?..
День сіяє на весь шир:
Я на даху, схвильований до краю,
І, шапку хвацько збивши набакир,
Хлоп'ятам вірші впевнено читаю.

О вірші, вірші! В вас я душу вклав,
Яка бувала в радості й зажурі...
Свою я першу пісню написав
Посеред скель, коли лежав на шкурі.

Великий світ навколо вигравав,
Червоний, жовтий, голубий, зелений.
То під покровом сніжним застигав,
То сипавсь абрикосами на мене.

Ковтав я дні...
Чим більше їх ковтав,

Тим більше смутку відчував і втрати.
І ріс я, і чим швидше виростав,
Тим більше горя довелось пізнати.

Я пам'ятаю — почорнів зеніт
І поле хліба стало полем брані,
Пожежа охопила білий світ,
Диміла кров землі в гарячій рані...

Затим — червневий день в Махачкалі
Душив мене таким нестерпним болем,
А олівець батьківський на столі
Застигнув над рядком неохололим...

Та роки йшли.
І днів легкі сліди
У radoщах і горі затирались.
І за цадинською горою назавжди
Мое дитинство радісне зосталось.

До мене світ хилив лице ясне,
Та він приніс таку гірку утрату,
Коли жорстоко обманув мене,
Мій давній друг, якому вірив свято.

Вже голова моя у сивині,
Літа летять, і жодне не вертає,
Та кожен новий день щораз мені:
«Іще ти тільки хлопчик!» —
Повторяс.

«Іще ти тільки хлопчик!» — повторя
У небесах ясна моя зоря.

Хто ж я такий?
Орел чи горобець?
Муж чи дитина?
Зрячий чи сліпець?..

Змінялись дні...

І радісні й сумні

Несли здобутки, втрати і падіння.

Пройти по землях довелось мені,

Розплутувать доріг переплетіння.

Чим далі йшов я, тим частіш в путі

Мене питання різні обступали,

Чим більш хотів я відповідь знайти,

Тим менший строк на роздуми давали...

Лежить сторінка в сяйві чистоти,

Я знов не можу відповідь знайти...

Народе мій, скажи мені в цей час,

Хто я такий?

Поет чи віршомаз?

Скажи, народе, праведні слова —

В моїх піснях душа твоя жива?

І гордість горців мудрих і простих

Проникла в суть рядків моїх живих?

Чи я зумів до всіх твоїх думок

Додати й свій хоча б один рядок?

Чи ниву я засіяпу орю?

Чи на снігу каракулі творю?

Чи я, сліпий, сідлаю серед дня

Осідланого вже давно коня?

Чи, втративши мірило, все одно

Ллю воду в глек, паповнений давно?..

Пісень без ліку по світах звучить,

Співців — на пальцях можна полічити!

Скажи, народе, я — твій кровний сип?

Чи не знеслаблю батькових сивин?

Сам батько дав мені моє ім'я —

То чий же представник, нарешті, я?!

Скажи мені, чи чесно я служу,
А чи дивлюсь, куди повіє вітер?
Танцюю, може, під зурну¹ чужу?
І чи достойно я живу на світі?

Народе мій, скажи слова ясні:
Я трудівник чи просто лежибока?!
Тліть чи горіти суджено мені?
По смерті жити чи зійти до строку?

Хто я такий? Навіщо тут живу?
Пряму я маю душу чи криву?
Для чого серце в грудях шаленіє
І голова під шапкою сивіє?

Не все я знаю у своїй судьбі,
О мій пароде, добрий і суворий,
Одне я знаю твердо — що тобі
Я не збрехав ні помислом, ні словом!

То ж научи у ці великі дні,
Як маю далі йти на верховини,
Свого вогню дай часточку мені,
Щоб міг я стать вітця достойним сином!

Минають дні...
Хоч виріс я давно,
Себе дитям я часто відчуваю;
Без досвіду, як хлопчик, все одно
Без тебе я безпомічним буваю.

В біді мені ти руку простягни,
Зазнаюсь — з серця прожени оману,
Не так піду — гукни і поверни
І присором, коли ледащом стану.

---

¹ З у р н а — сопілка, дудка.

Як заспішу — то поверни назад,
І підкажи — коли з путі зіб'юся...
Ти — правда всіх моїх найвищих правд,
Іти з тобою в ногу не стомлюся.

Нове світання шле мені привіт —
Проснулись люди, щастям обігріті...
І хочу я, як за дитячих літ,
Усяких зел узнати смак і цвіт,
Почути стукіт всіх сердець на світі.

Кругом краса, мої путі ясні,
Найвище щастя — бути із землею.
Чим-небудь, земле, хочеться мені
Причетним бути до краси твоєї!

І щоб сказав народ мій трудівник:
«Расуле, сину,
Мій ти представник!»

На грудях материнських
 Дитина безпечно заснула.
 Так і я серед гір
 Засинаю у ріднім краю.
 Білі крила хмарин
 Чередою пливуть над аулом,
 Навіваючи сон
 На натомлену душу мою.
 Як старий дідуган,
 Що схилився над колискою внука,
 Тут розложистий дуб
 Нахилився в узголів'ї моїм.
 І вже я забув,
 Що на світі буває розлука,
 Що у світі цім білім
 Мирну тишу порушує грім.
 Чую клекіт ріки —
 В неї мова гортанна й холодна,
 І співає потік,
 По камінню несеться із гір.
 У цій пісні душа,
 У цій пісні і мова народна,
 Я ж бо знаю її
 Із далеких пенам'ятних шір.
 Я додому вернувся,
 Тут моєму приїздові раді
 Сивочолі вершини,
 Статечні, як сиві жінки.
 І, як очі кохання,
 Наче очі ясні Шахразида,
 Чистоту й прохолоду
 В мою душу вливають струмки.

В моїм серці завжди
Ти, пахмарний мій краю орлиний,
Ти навчав мене жить
І любив, і жалів, як свого,
Дав ти мужність мені,
Проспівав
Героїчні билини,
Дав у спадок мені
Пісню рідного батька мого.

МОЛОДОМУ ПОЕТОВІ

Не пнуй тобі в наставники, мій друже,
Але затаю: поезії пташа
Народжується вогнекриле й дуже
Лише тоді, коли горить душа.

Ходитимеш дорогами крутими,
Затужиш у гіркій самотині,
Тоді прийдуть, як вірні побратими,
Найнезрадливіші твої пісні.

Твою біду на себе будуть брати,
Тебе — обороняти від журби.
Ти їх шануй і поважай, мій брате,
Сильніше, як себе, ти їх люби.

Хай буде вірш про щастя завжди славен,
Та в світі є печаль — на це ти зваж.
Вінчальне плаття і біленький савап
Мережить голочка одна і та ж!

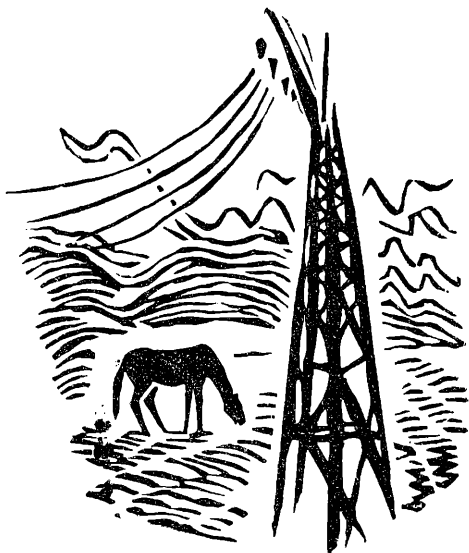
Пиши про смуток і пиши про горе,
Але ж і людську радість оспівай...
Води сіяння чисте і прозоре
По каламутях знов несе ручай.

Любові щем і гострі, наче піки,
Походів кличі — це твоє життя.
Сплелися в серці воїна навіки
Любові і ненависті чуття.

Не поспішай, бо, мов ріка скваплива,
Розгубишся і висохнеш до дна.

П'яніють люди, звісно, і від пива,
Та цінять келих давнього вина.

Стежки мисливець потаємні топче,
Лисицю чорну хоче він зловить!
Ти ж не полюй на горобців, мій хлопче,
Лови лисицю — творчу вічну мить.

ПОЕЗІЯ

Буває робота, після роботи — спочинок.
Буває похід і привал, якого так ждуть.
Ти для мене похід, і привал, і ужинок,
Ти для мене спочинок і каторжний труд.

Була колисковою, дрімала в моїм узголов'ї,
Про подвиги мріяла у ранній моїй весні.
Ти для мене родилась разом з моєю любов'ю,
Хоч разом зі мною любов народилась в мені.

Був я хлопчиною — мамою ти здавалась,
Їоханою нині здаєшся, а стану старим —
Будеш дочкою жаліть мою старість,
Помру — то ти пам'яттю станеш над прахом
моїм.

То здавсья мені неприступною диво-горою,
То здаєшся пташиною зовсім ручною,
Ти — крила в польоті моїм, ти — меч в боротьбі,
Ти, поезіє, все мені, окрім спокою.
Чи прекрасно, не знаю, та вірно служу я тобі!

Де ж закінчиться труд і почнеться спочинок?
Де похід і привал, якого так ждуть?
Ти для мене похід, і привал, і ужинок,
Ти для мене спочинок і каторжний труд.

НЕ ПОСПІШАЙ

Прокинувшись, зроби для себе милість —
Ще хоч мить побудь в самотині
І пригадай, що уночі наснилось:
Сміявся ти чи плакав уві сні?

В вікно поглянь: яка стоїть погода,
Ласкаве сонце чи в тумані шлях?
Чи сніг мете до краю небозводу,
Чи котяться дощички по шибках?

Коли на сполох не зове тривога,
Обвалом в горах саклі не знесло,
Не поспішай і притьма із порога
Ти не скакай бездумно у сідло.

Не поспішай — діди заповідали;
Цей звичай пам'ятаючи завжди,
Ти за село, де гори гордо стали,
Коня за повід повагом веди.

Як часто ми, уздрівши шлях широкий,
Готові коней гнать на манівці
І, острогами зранивши їм боки,
Проносимось, немов царя гінці.

І сорочки в нас вицвіли од солі,
На скронях поту котяться струмки,
І забуваєм спішитися в полі,
Спинить коня на березі ріки.

Не вмієм цінувати і понині
Слова високі, так і живемо;

Що вимовляють тихо на вершині,
Ми під горою криком кричимо.

Нам коней би спокійно зупиняти
Перед аулом, як колись було,
Весілля там, чи поминки — узнати,
А ми в аул влітаєм стрімголов.

Обмовлені герої чесно впали
Не на дуелях — наша в тім вина.
У запізнілій, хоч святій печалі
Воскрешені їх славні імена.

Не поспішайте строки назначати,
Чини не роздавайте наздогад,
Щоб нам самим собі не докоряти,
Коли в путі оглянемоь назад.

Повинна мужність володіть собою!
Хто, знай, спішить, як вітер хвильовий,
Той без коня вернеться з поля бою
Чи верхи без дурної голови.

Не кличу я до спокою, до сплячки,
Бо сам люблю я дихання грози,
Та є життя — не гони і не скачки,
І люди добувають не призи.

Учись, поете. Ні до чого галас,
І не пускай непотріб з-під руки,
Щоб ті рядки, що наспіх написались,
У соромі не рвати на шматки.

В сідло ти сів, веселий чи в задумі,
Не поспішай, свій розум не картай,
На півшляху спинися і подумай,
Оглянься й далі путь свою долай!

ЧУТИ ХОЧУ ЧАРУЮЧУ МОВУ

Не шумлять комиші в тишині,
Вітер плаває по піднебесю,
Це зі мною говориш ти, Лесю,
А чи музику чути мені?

Учувається в мові моїй
Брязкіт зброї у кожному слові.
Скільки ласки й принадливих мрій
В твоїй милій чаруючій мові.

Говори, говори нею ти
І чаруй мене знову і знову,
Розумію я з кожних п'яти
Троє слів української мови.

Мову серця — і ласку й добро —
Як словами мені перекласти?
Слово-птиця в перекладі часто
Золоте своє губить перо.

Забуваю я власне ім'я,
На тобі світ зійшовся віднині.
Чорні брови твої соболині
І святкова постава твоя!

Чую мови барвистий розмай,
Щиро радуюсь кожному слову.
Говори мені, серце втішай —
Чути хочу чаруючу мову.

ВОГНИЩЕ ТВАРДОВСЬКОГО

В одній лікарні під Москвою
Ми лікувалися. Була
Вже пізня осінь. Золотою
Й кривавою здавалась мла.

В ту пору темну та негожу
Нам заступала мжичка світ.
Того забути я не можу,
Хоч скільки вже минуло літ.

Нам лікарі не дозволяли
На прогулянки в ліс іти,
Та ми ішли, та ми гуляли,
Було, весь день до темноти.

І розхилив ти чорні віти,
І вів мене все глибше в ліс,
Де ти хотів погомоніти
Біля улюблених беріз.

І завжди на одну поляну
Виходили ми спроквола,
Бо знав ти стежечку рахманну,
Що хитро нас туди вела.

А там ти починав поволі
На вогнище збирати хмиз,
І забував педуги, болі,
І сум, що з хмарами навис.

І я включався в ту роботу,
І досі згадую, як ти

Роздмухував — пастух достоту —
Вогонь під ковдрою сльоти.

Дим у чорнолісі густому
Зникав, звивався у кільце,
А племінь золотий при цьому
Підсвітлював твоє лице.

Вогонь палав. І білокорі
Берези грілися при нім.
Приваблювались інші хворі
Осінім вогнищем твоїм.

Просили дозволу побути
Коло твого вогню слабі.
Тебе вони хотіли вчути,
І поклонитися тобі.

Приходили на ту полянку
З казенних і пудних палат —
Готові слухати до ранку
Тебе! І був я тому рад!

І веселились ми, як друзі,
Біля твого вогнепиття, —
Наперекір важкій недузі
Ти вів розмови про життя.

І слів твоїх відкрита вдача,
І правда, що в тобі жила,
Являлась, мов снага юнача,
В крові од радості й тепла.

І всі ми там були, мов браття,
Що їм ненависна брехня;
О, єретичне те багаття
До себе кликало щодня.

Та якось не блідий печальник,
Що всім вітання роздає,
А переляканий начальник
Прибіг на вогнище твоє.

«Не вільно тут палить кострище,
Про це ви знаєте, либонь!
Твардовський, скаржитимусь вище!
Негайно погасіть вогонь!»

Ти супокійним був, на диво,
І відповів йому: «Ідіть!
Вам треба знати — неможливо
Моє багаття погасить!»

Був сніг, біліли оболоти
І землі всі, як ти помер...
На вогнище твоє високе
Молився я й молюсь тепер.

Воно нікому не підвладне,
Горить у власній дивині,
Для вільної душі привадне
І недоступне для брехні.

ВІДПОВІДЬ ІРАКЛІЮ АНДРОНИКОВУ
НА ЙОГО ЗАПРОШЕННЯ
З ГРУПОЮ ПОЕТІВ
ПОЇХАТИ В МИХАЙЛОВСЬКЕ

Іраклію, спасибі, що й мене
В гурті поетів просиш ти прибути
До Пушкіна, де гомін люду чути,
Де свято починається бучне.

Але чи то така вже добра річ —
Нахлинати в Михайловське у шумі,
Де він сидів у тишині й задумі
І паслухав потріскування свіч?!

Господар дому зачиняв вікно,
Коли рядки роїться починали.
І тихо з неба янголи злітали,
І подавали злотне стремено.

Давай поїдемо з тобою вдвох
Без галасу, без суєтного слова
Туди, де шелестить його діброва,
Де в тиші повно пушкінських тривоґ.

Не люблять музи крику та забав.
Про це я думав. А сьогодні рано
Згадав, як Пуцин нишком і нежданно
До нього па побачення примчав.

Не треба нам промов ні звучних рим,
Давай удвох поїдемо з тобою,
І голови, покриті сивиною,
Похилпмо в шанобі перед ним.

ЧИНГІЗУ АЙТМАТОВУ

О, дай, душе, устам всевладну мову,
Налийте ж (не кумису!) та мерщій!
Життя чудове — це я бачу знову —
Чолом тобі, Чингізе, друже мій!

Ми прилетіли крізь далекі далі
На празник твій, та в цей високий час
Не стамувати гіркоти й печалі —
Твоїх батьків немає серед нас.

Я подумки схиляюся в пошані
Перед твоєю матір'ю. Мені
Ввижається — крізь далечі багряні
Твій батько, що загинув на війні.

Так, ти зумів порадувати маму,
І втішив батька, що не говори —
Здолав покриту льодом Фудзіяму,
Та на людей не дивився згори.

Питво солодке чи гірке, мов перець,
За тебе п'ю! Ти — мій славетний брат,
Такий наполовину європеєць,
Такий наполовину азіат.

Хай клекотить, нехай несамовиту
Здіймає хвилю океан стоглав.
У гавані й затоки всього світу
Заходитиме білий пароплав.

Не осуди Гамзатова Расула —
Тобі він заздрить з тої ще пори,

Як Джаміля хустину одягнула
На ту мозольну шию Гульсари.

Не бійся ні буранів, ні метелиць,
Лети, торкайся неба — ти мій брат,
Такий наполовину європець,
Такий наполовину азіат.

Єднає нас любов до Батьківщини,
І в тій любові бачимо тебе.
Киргизькі білі й золоті вершини
Підняв ти вище в небо голубе.

ВІРШІ ПРО ЧАС

I

Час, мов скакун,— в нім грає жилка кожна,
Його спіймать не вдасться ні на мить,
Його в степу стриножити не можна,
Його в путі вуздою не спинить.

Тисячоліть пересіка границі,
Летить завжди, як пущений з гори.
Жара чи холод — він одвічно мчиться,
Під ним земля міняє кольори.

Його щодня над селами й містами,
Мов кунака, вітаєм залюбки
І забуваєм спраглими серцями,
Що ми самі у часу кунаки.

І кричимо, й танцюємо відмінно,
Не ціним роки, поки молоді.
Коли ж кося вкриває біла піна,
То ми, старі, жалкуємо тоді.

II

Де ти лишилась, юносте гаряча?
Де племінь серця, що навіки згас?
Стаєм сумні, що час невпинно скаче,—
Скакун летить і залишає нас.

Летить-імчить, не поміча нікого,
Помимо гір, помимо літ і міст.
І, як на жаль, нема хвоста у нього,
Щоб на бігу вхопитися за хвіст.

Нам час ловити, а не мить щасливу —
Життя ж бо мчить і пас мина, мина...
Коли захопився міцно ти за гриву,
То загнуждай в роботі скакуна!

III

Літа дитинства милі та зухвалі,
Ви завжди варті вищої хвали.
А я ж хотів, щоб швидше ви минали,
Щоб почі й дні коротшими були.

Літа дитинства відцвіли урочо,
Зустрів бентежну юності весну.
Тепер короткі стали дні і ночі
Й куди спішать, ніяк я не збагну.

Вже скільки часу по землі блукаю?
Чи тридцять літ, чи тридцять днів, гай-гай?
Чи три хвилини? — знать того не знаю...
Ой часе мій, хоч трішки почекай.

Ти зупинись, не дай мені сивіти,
Ти зупинись у світанковий час,
Ти зупинись, як небо зорі світить,
Коли з коханням зустріч буде в нас.

Не шанував тебе в літа дитячі.
Ніяк не втраплю у твої сліди —
Коли спішу, ідеш ти, як ледачий,
Коли не кваплюсь, ти спішиш завжди.

Тобі услід дивлюся, як дитина,
Ти, як пташа, — було, та не спіймать.
Коли б мені вдалась така година,
Щоб вісь твою, о часе, поламать!

Та невблаганно в вічнім неспокою
Навкруг осі летять, летять світи.
А час іде й кепкує наді мною,
Мовляв, ми знаєм отаких, як ти.

У час юнацтва пам не шкода часу —
Хай ночі й дні минають нашвидку,
На схилі літ зітхаємо щоразу,
Що час минув, мов канув у ріку.

IV

Невже ми в часу іграшки та й годі?
Глузує з нас премудра голова!
І заставля горіти у роботі,
Дзвінкої сили в м'язи налива.

Дає нам мислі, щоб іти до цілі,
І гордим кличем сповнює серця,
В веснянім небі світить зорі білі,
В домах кругом засвічує сонця.

У юні роки він за нами мчиться,
Любов дарує чисту і святу.
До нас говорить: «Думай і трудися,
Спізнай натхнення вищу висоту!»

Ми в суєті, трудах і неспокою,
Та, наче друг зрадливий, а не бог,
Приходить час і забира з собою
Усе, що дав, немов давав у борг.

Туманить світло в нашім гострім зорі,
Підступно силу з тіла вишива,
Для нас у небі гасить білі зорі
І світ для нас у морок повива.

Моя кохана, час і роки, знаю,
В мені безжально все здадуть на злам.
Та ту любов, яку до тебе маю,
Допоки жив, я часу не віддам!

Це пам'ятаю, як сьогодні:
Сімнадцять літ мені всього,
І я пишу листів їй сотні,
Та не пошлю ні одного.

Я стільки в них вкладав любові,
Терпіння, мужності, старань,
Боявся знаків розділових
І каліграфії писань!

Мо' прочита вона глузливо,
Не розуміючи мене.
І на устах її вродливих
Лукава усмішка майне.

Слова, що уночі знаходив,
Згасали вдень — такі пусті.
Адресу точну я виводив
І — шматував писання ті.

Пройшли літа... Та мучить совість,
Що все набрало простоти,
Що я тепер не непокоюсь,
Що без труда пишу листи,

Народу легко адресую —
І не печуть слова долонь,
Що ті писання не шматую
І їх не кидаю в вогонь!

ЛИСТ ДО ОДНОГО ХУНЗАХЦЯ

На найтіснішій вулиці Хунзаху
Твоя матуся стрілася мені.
Сховавши очі, начебто від страху,
Вона із пошти йшла в самотині.

Мабуть, людей незручно їй стрічати —
Тож нахилила стомлене лице.
Я запитав про тебе, ну а мати
Розплакалась у відповідь на це.

Ти вже пробач, що говорю з тобою,
Що мовлю слово болісне своє.
Ти носишся із власною пихою,
Давно забув, що в тебе мати є.

По світу ходиш, як посланець неба,
З самим начальством запросто на «ти».
Мов камінець, що кидають від себе,
Літаєш ти весь час туди й сюди.

Не дано їй «таланту» забувати,
Синочка завжди вигляда в вікно.
Їй сниться образ любого дитяти,
Що позабуло матінку давно.

І сниться їй, немов тобі на плечі
Кладе долоні струджені свої,
Що ти в аул приїдеш так до речі
Із святами відвідати її.

Вона аж стогне по тобі — за сином,
Як тільки сонце гляне у Хунзах,

І не змовкає, як у небі синім
Проплине місяць, наче білий птах.

Сумна тоді, як мами про синочків
Розповісти радесенькі спішать,
Сумна тоді, коли скупі рядочки
В листах читають від своїх пташат.

Йдуть матерям листи і телеграми,
У них любов довічна і свята,
У тих вістях — нехай радіють мами —
Дитяча ніжність щедро пророста.

Йдуть матерям листи і телеграми
З Москви, із Ленінграда, із Баку.
Де б не були сини — вони з піснями,
Що мами їм співали в сповитку.

Як з дому йшов ти, зачинивши двері,
Вона в Хунзах стоптала сто доріг.
За десять літ на білому папері
Ти слово «мамо» написати не зміг.

Всі десять літ від рання й до смеркання
Терпляче ждала, що приїдеш ти.
На весну ждала — марні сподівання,
На зиму ждала — впали холоди.

Погас вогонь у серці і домівці.
В очах ласкавих вигасло тепло.
Попутно кіньми у старому віці
Її до міста горе потягло.

Взяла з собою думи, що горою
Лягли на плечі струджені старі,
Ще не забула взяти із собою
Оту любов, що мають матері.

Та як зустрів ти пешю? Як очима
Втекти хотів від неї далі десь...
Скрививши рота, ти стенив плечима,
Як дурень той, а чи лукавий пес...

Мов принесла тобі всі три досади,
Немов до тебе скаржитись прийшла,
Немов вона зняла тебе з посади
І гіркоти у душу налила.

Ти в перший день від неї відмахнувся,
На другий день ти вилаяв її.
А в третій день поїхала матуся,
Як кулаки побачила твої.

В сльозах, в печалі повернулася мама
У саклю ненатоплєну свою.
І кожен день на пошту йде так само,
Чека даремно на любов твою.

Скажи, нікчемо, чому це так стало?
Вона ні в чім не винна, зрозумій.
Чи рук нема, чи мову відібрало,
Що ти два слова не напишеш їй?

Нема ж ціпи її словам-визнанням,
Слова-скарби приймав задарма ти.
Невже ж то син для того, щоб страждання
Своїй єдиній матері нести?

За що ж така подяка рідній мамі?
За ночі ті безсонні та сліпі,
За очі ті, що з теплими сльозами
Любов і світло вилили тобі?

Міняєш друзів майже кожну днину,
Веселий завжди, наче вітровій.

Та усмішку, хоча б одну-єдину,
Чом не даруєш матері своїй?

А на світанні з ресторану прямо
В таксі помчиш, як розкошів дитя.
Ні, не горілку, знай, а сльози мами,
Гіркії сльози п'єш до забуття.

Нащо багато говорити... Руку
Тобі при стрічі більше не подам.
Хто бачить міг її печаль і муку,
Тебе не схочуть бачити, затям!

Сказав би я: «На десять років мало
Тебе в тюрму за злочин зачинить!»
Коли ж про це скажу самітній мамі,
Вона прохає так не говорить.

Вона ще жде, бажа твій голос чути,
Лиш серце мами повне віри вщертъ.
Забувши матір, можна честь забути
І мову рідну викинути геть.

Забула мати ті слова зухвалі
І в кулаках той невимовний жах.
Ночами їй ти спишся, як бувало,
Малим хлоп'ям у неї на руках.

Гойда колиску, на коліна ставши,
В колисці ти — дитятко-одинак...
На дальній цвинтар поглядає завше,
Тож їдь скоріш, нікчема і лайдак.

Не дай дочасно їй лягти у яму,
Без тебе їй і щастя, як біда.
Лиш тільки раз промовиш ніжне «мамо»,
Вона ізнову стане молода.

На неї глянеш ласкою простою —
З обличчя зморшки зникнуть — придивись,
Приїдеш ти — й ходою молодою
Вона по воду піде, як колись.

Не зробиш так, на камені віками —
«Вбив син її» — читатимуть слова.
Ганьба найбільша — убивати маму,
Коли вона на тебе жде, жива.

Сини, ви за батьків полеглих стали старші.
Дні в далину віків ідуть — бійці на марші.
Бійцями й ми були, та не прийшли з війни;
Не забувайте нас, батьків своїх, сини!

Писали кров'ю ми своє оповідання,
То виступає з тьми не слово, а страждання,
То наші письмена — зірниці з далини;
Не забувайте нас, батьків своїх, сини!

Були ми молоді, та в бій полки водили,
Свої шаблі тверді об грані зір гострили,
В землі ми, як мечі у піхвах, бачим сні;
Не забувайте нас, батьків своїх, сини!

Обмов отруйну слизь палили ми, як хвоєю.
За друзів ми клялись своєю головою,
Любили ми дідів, печаль їх сивини;
Не забувайте нас, батьків своїх, сини!

За вас ми в битву йшли, нескорені солдати,
Що ми заповіли, те й вам заповідати,
Бо воля лиш одна, їй не складеш ціни;
Не забувайте нас, батьків своїх, сини!

Хвилюйтеся, дзвеніть, ятріться, наче зорі,
Дивіться в даль століть, подібно крутогорі,
В душі тривожної не обірвать струни;
Не забувайте нас, батьків своїх, сини!

КЛЯТВА СИНІВ

Ми над батьками вбитими
З думками розповитими
Встаєм.

З турботами похилими
Над сивими могилами
Встаєм.

Ми до батьків говоримо
Те, що в душі повторено
Не раз:

«Не тінь, а листя виливи
Дерев, що насадили ви,—
Це ми!

Відлуння пісні вашої,
Найвищої, найкращої,—
Це ми!

Зерно колосся вашого,
Найнижчого, найважчого,—
Це ми!

Літа, де ви прославлені
За дні свої скривавлені,—
Це ми!

Всі ваші найменовання,
Всіх ваших міст муровання —
Це ми!

Всіх ваших дум провісники,
Всіх ваших діл намісники —
Це ми!

Посталі по спадковості
У вашій честі й совісті —
Це ми!

Захисники не лживості,
А правди й справедливості —
Це ми!

Всіх ваших сил подужчання,
Гріхів ясне відпущення —
Це ми!

Ми вірні вашим звичаям,
Ми в них душею вищаєм
Навік!

Ми вірні вашій гідності,
Солдатській непохитності
Навік!

Ми вірні вашій добрості,
Незламаний хоробрості
Навік!

Ми вірні вашій ніжності,
Священній вашій вірності
Навік!

Ми клянемося веснами
І помислами чесними,
Сяйними, як алмаз,

Хлібами і колісками,
Вогнем під обелісками,
Що будем гідні вас!

ЗАПІЗНІЛІ ЛАСТІВКИ

Нині гори голубінню вкрились,
Вже проснулись перші ручаї...
Що ж ви із прильотом забарились,
Срібнокрилі ластівки мої?

Поглядаю на небес простори —
Ластівки, приліт ваш на порі!
Потепліло, квітень вже надворі —
Гомонять про це календарі.

Знаю, буду сам у хвилюванні,
Як почую щибети-слова,
За велінням вашим на поляни
Молоденька вибіжить трава.

Стане сонце рано підніматись,
Як на ганок, за хребти, при тім
Буде звідти в морі милуватись
Найяснішим личеньком своїм.

Буде знов гуляти в лісі й полі
Гомінка й весела дітвора.
А діди примовкнуть мимоволі...
Ластівки, летіть уже, пора!

З гір отари до тепла спускались,
В гори знов їх рушать чабани.
Де ж ви є? Ну що із вами сталось,
Крихітні провісники весни?

Прилетіть! Несіть пісні відверті.
Схожі з вами із воєнних дат

Вісточки в трикутниках-конвертах,
Ті, що прилітали від солдат.

В вас, крилатих, сила незборима,
Не затрима зваба піль чужих.
Ми підків набили над дверима,
Щоб змостили гнізда ви на них.

Ждуть вас неба отчого простори,
І хоч тут усякі є пташки,
Перед вами поспішають гори
Познімати білії шапки!

Як я вернувся з заграниць додому,
 Прийшли жінки у сяйві сивини.
 Чи дагестанців де в краю чужому
 Я не стрічав, питалися вони.

Неправду матерям казати негоже,
 Та я сказав: — Один стрічавсь мені!
 І кожна з них промовила: «А може,
 То був мій син, пропалий на війні!»

Три пісні маємо на всі літа,
З них радість і печаль нам переймати.
Найперша і найкраща з них — це та,
Що над колискою співала мати.

А друга пісня — жалощі сумні,
Її співає серце щасливе
Над сином, зледенілим у труні...
А третя пісня — всі останні співи.

СЕСТРА

В горах не хвалили ніколи сестру,
Дивились на неї з докором.
О браття, облишмо звичку стару —
Сестру прославляти не сором.

Вже де б не бував ти, матуся стара
Не вміє тебе забувати.
Та поруч із нею в печалі сестра,
Як друга неназвана мати.

Собі до обіду — лиш хліба й води —
А брату віддасть, що тривкіше.
Для тебе поступиться місцем завжди,
Щоб спалось тобі спокійніше.

А трапиться, що захворієш нараз —
Вона захворіти готова.
Хоч серце у неї в полоні образ,
Про те не промовить ні слова.

В горах не співали пісень про сестру,
Стидались її прославляти.
О браття, облишмо звичку стару,
Нам варто сестру оспівати.

ВІРШІ ПРО БАТЬКА

I

Я не тоді пригадую, мій отче,
Як бачу твій портрет чи статую, в якій
Відбилося твоє лице й натхнення творче, —
Ні, не тоді встаєш ти в пам'яті моїй.

Правдивий той портрет, скульптура та правдива...
Та раптом стріну я старого чабана,
Здригнусь — це ти, твій зір, твій погляд повен дива,
Твоя в нім усмішка знадлива й осяйна.

В горянинах тебе, мій отче, розпізнаю,
В їх виді образ твій повториться стокрот.
Ти обернувся в люд свого гірського краю,
А значить, став навек безсмертним, як народ.

II

Весна прийшла. Але тебе нема.
Минуло літо. Надійшла зима.
Лиш ти не прийдеш вже до нас ніколи.
Ось у кімнаті ліжко охололе,
Книжкова шафа, твій робочий стіл,
Відкритий том рукою вже слабою,
Паперу аркуш, складений навпіл,
До половини списаний тобою.

Вже третій рік боюся підійти
І прочитати ті слова, бо ти
Казав, щоб я чорновиків не рухав,
Я слухаю тебе, як змалку слухав.

Хтось ніби знов притримує мене,
Дивлюся віддаля, та не підходжу,
Зливається в очах письмо дрібне,
І розібрати я його не можу.
Стою посеред тиші й самоти
І ніби чую, як надходиш ти,
Як до своєї входиш ти кімнати,
Щоб вірш отой останній дописати.

III

Народ незвичайний і дивний — то діти!
Думок чудотворних збентежений лад...
«Тихенько, щоб діда мого не збудити»,—
Сказала поважно мала Патімат.

І руки дитячі мене зупинили,
Як я до твоєї підходив могили.
О батьку мій рідний, якби ж то я міг
Тебе розбудити, стояв би до скону
Край гробу твого, щоб смерті запону
Воскресно підняти зі скроней твоїх.

Я каменем став би, щоб серце пророче
Твоє увільнилось, як прийде пора...
Я тут із твоєю онукою, отче:
Народ незвичайний — ота дівтора.

IV

Дотики твої я відчуваю,
Зір твій бачу — в нім далінь безкраю.
Бачу, як виходиш ти на дах
Нашого мурованого дому,
Як стоїш на ньому, наче птах,
Світ мені показуєш — малому;

Чую, як історію сумну
Ти ведеш про горця навісного,
Що карав та бив свою жону,
Бачу, як ти лютишся на нього;
Бачу я тебе вже в сивині,
Смуглого, похиленого трішки,
Ти співаєш з юними пісні,
Буде їм од тебе й на горішки;
Сміх навколо тебе і гульба,
Дотепи, веселоці зухвалі,
Бачу, як ненавидиш раба,
Як заходиш в роздуми й печалі;
Бачу я над Каспієм тебе,
Де вершина сяє над туманом;
Бачу, як те море голубе
Ти голубиш поглядом рахманним;
Бачу, як летиш ти на коні,
Як торкаєш зір на небосхилі;
Тільки бездиханним у труні
Уявити я тебе не в силі!

V

Я не писав про те, що ти помер,
Я не роз'ятрював словами душу,
Бо, мов дитя, не вірю ще й тепер,
Що на землі без батька жити мушу.

Як тільки десь поїду, все мені
Здається, ти мене чекаєш дома.
Вертаюся — чи ж у твоїм вікні
Не промайнула усмішка знайома?

Навшпиньки намагаюся пройти
В будинок наш терасою гучною;
Ти спиш, та ні, шептання чую — ти
Складаєш вірші в себе за стіною.

Поштар біля воріт заgrimотів,
І знов у світ людей листи волають.
Дивуюсь досі, як це ні листів,
Ні телеграм тобі не посилають.

Я не писав про те, що ти помер,
Що одійшов ти стежкою крутою,
Бо, мов дитя, не вірю ще й тепер,
Що в горах рідних став я сиротою.

VI

Чи там біда яка, досада, біль, вагання,
Я за порадами до тебе, отче, йду.
Приходжу в тихий час — від смерку до
світання
З тобою бесіду веду в сумнім саду.

Я також посивів за два печальних літа,
Коли без тебе жить нам доля прирекла.
Любов'ю отчою моя душа зігрита,
І прагну так, як ти, вершить свої діла.

Знов квіти підійма снага життя незрима,
Вмивається в грозі могильний моноліт.
Твоїми, отче мій, розумними очима
Я вчусь дивитися на цей мінливий світ.

Чи слава стрінеться на яснім перехресті,
Чи не торкне мене її рука тверда —
Клянусь не зрадити ні совісті, ні честі,
Клянуся гідним бути Гамзата із Цада.

Хай будуть зв'язані єдиною судьбою
Отець і син! Клянусь народові служити!
Чорнило вогняне, готоване тобою,
Хай на моїм пері не гасне ні на мить!

VII

Чи зумію я так, як ти, любити високі зірниці,
Хмари над полем, землю і молоду траву,
Чи зможу, як ти, зрозуміти щирість у голосі криці,
Тишу у горах, а в далечі — вітру й грози трубу.

Чи зумію я так, як ти, любити прозорі потоки,
Що з верховин збігають, співаючи на путі,
Чи зможу, як ти, приголубити в полі ягня сумнооке,
Посидіти біля стежки на камені в самоті.

Чи зумію я так, як ти, проводити пташат у вирій,
Поглядом сумовитим вести в небесах журавля.
Чи зможу, як ти, стрічати ластівку в радості щирій,
Коли з-під снігів проб'ється до сонця наша земля.

Чи зумію я так, як ти, в аулі веселим бути,
Не зважати, що вже на скропях плететься сивизни
дим,

Чи зможу, як ти, відкласти старість, мов келих
отрути,

Залишитись назавжди чистим, радісним, молодим.
Не змінили тебе літа, не стуманились очі карі,
Зору твого сяйливого не вкрила печальна мла.
Можливо, саме тому на Комсомольськiм бульварі
Тобі Дагестану столиця пам'ятник вознесла.

VIII

На смертному ложі батько,
Згасаючи, так промовив:
«Вода ще з мого аулу
Могла б мене врятувати!»

Йому в бурдюках овечих
За ніч принесли ту воду.

Напився її мій батько,
Підвівся, зійшов з постелі,
Папевно, згадав дитинство,
Над скелею саклю рідну;
Кров його зануртувала,
Він дихати став без труду,
Але не минуло й тижня,
Як він занедужав знову.

І знову на смертнім ложі,
Згасаючи, батько мовив:
«Ще квіти високогірні
Могли б мене врятувати!»

З альпійських лугів до ранку
Йому принесли ті квіти.
Вдихнувши їх запах, батько
Побачив він оту, що з нею
Кохався піввіку тому.
Кров його зануртувала,
Він дихати став без труду,
Але не минуло й тижня,
Як він занедужав знову.

І знову на смертнім ложі,
Згасаючи, батько мовив:
«Я знаю, мене зцілити
Могла б тільки пісня рідна!»
Почувши про те, горяни
З аулів прийшли до міста.
Від ранку вони співали
До вечора в нашім домі.
Вмираючи, батько думав
Про все те, заради чого
Він жив і трудився важко,—
Свої він пісні прослухав,
Свої найдорожчі твори.

Тепер я по ріднім краї
Стежками його проходжу.
Як тільки води нап'юся
Чи квітку торкну рукою,
Чи пісню зачую в горах,
Мій батько переді мною
Встає, мов живий, і чути
Мені його тихий голос,
Останні його прохання.

ІХ

Батько мій вставав, коли ще гори
Спали в світанковому диму.
На верхи в пориві непокори
Йшов по стежці, знапій лиш йому.

Він обходив стоптані дороги,
Продирався в хащі лісовій.
Він ішов, допоки сили й змоги,
По крутій стежині, та своїй.

З ним і я проходив там, де важче;
Власної не знавши глупоти,
Я питався: «Батьку, чи не краще
Стежкою відомою пройти?»

Батько мовив: «Ці стежки, навислі
Над проваллям,— лиш моя це путь.
Тут сліди моєї пісні й мислі,
Що мене підносять і ведуть!»

З того часу днів пройшло немало.
Батька вже нема, а стежка є.
Якось вийшов я по ній зухвало
На верхи,— аж серце пристає.

Ти скажи, дорого, де ж та сила,
Що вела й підносила отця?!
Не співала стежка, а в'ялила,
І, здавалось, їй нема кінця.

Та мене, поета, слава богу,
Застеріг мій батько від біди:
«Сину, ти шукай свою дорогу,
По чужій ніколи не ходи!»

МАМА

Російське «мама» і грузинське «нана»,
Аварське тихе й лагідне «баба́».
Із тисяч слів землі і океану
Цьому своя дарована судьба.

Найперше слово на устах дитини,
В димах війни було як знамено,
І на вустах солдата в час кончини
Останнім зовом падало воно.

Нема на ньому плями ані тіні,
Тому-то в тиші з почуттям незлим
Слова всі інші, ставци на коліна,
Бажають сповідатись перед ним.

Джерельце й те, як мчить собі в долину,
То слово це у мові не мина,
Щораз лепече про гірську вершину —
За маму в нього буцімто вона.

А блискавка проріже хмару знову,
То вчую я в притишеній імлі,
Як, в землю проникаючи, це слово
Видзвонюють краплиночки малі.

І крадькома зітхну на серця зламі,
Сльозу із ока вітер понесе.
«Ти не турбуйся, — говорю я мамі, —
Моя ти рідна, в мене добре все».

За сина в ній тривога нездоланна,
Любов святу не скинуть їй з горба.
Російське «мама» і грузинське «нана»,
Аварське тихе й лагідне «баба́».

Малим крізь ніч доводилось мені
 Додому йти — збивать об камінь ноги.
 Лишала мати лампу на вікні,
 Щоб я, бува, не збився із дороги.
 О, скільки я доріг пройшов, хто зна!
 Крізь дощ і заметіль ходив немало.
 Та де б не був я, світло те з вікна
 Вертатися додому помагало.

Пророк рече: нема, крім бога, бога!
Кажу: немає матері, крім мами!
Хто так мене зустрине край порога,
Де сходяться стежки, непаче шрами.
Заходжу в скелю, бачу на постелі
Нанизані на нитку горошини.
В тих чорних чотках — ночі невеселі,
В тих білих — дні, що скроні спорошили.
Хто вогнище розпалить, щоб студене
Мов житло серед зими зігріти,
Хто ревно так помолиться за мене,
Хто нагадає давні заповіти?
Беру Коран — все ум і засторога —
Йому вклонялися грізні імами.
Пророк рече: нема, крім бога, бога!
Кажу: немає матері, крім мами.

МАТЕРІ

Бувало, за моїх юнацьких літ
Чекала ти до півночі на мене.
Не зачиняла на замки воріт
І лампу на вікні світила, нене.

Приходив я, і засинав за мить,
І в сні летів за піснею-маною.
А ти вставала світло загасить
І помолитись нишком наді мною.

Проїшли літа... Але твої сини
Не йдуть на світло отчої госноди,
Одні упали на полях війни,
А іншим стало ніколи та й годі...

Принесли звістку земляки мені,
Що залишаєш отвором ворота,
І лампу світиш у своїм вікні,
Допоки дня не блисне позолота.

Хіба не знаєш, мамо, що мене
Дороги, мов кайдани, обсотали;
Минається моє життя гучне,—
Все забирають зустрічі й вокзали.

Так мало плоду з молодих суцвіть,
А вже печуть моє чоло сивини.
І свій портрет не можу я терпіть,
Як з ворогом, воюю з ним щоднини.

Не раз я прокидаюсь від сльози,
Припасти хочу до твого сліду...

Лягай спочити, світло пагаси —
Я скоро й неодмінно вже приїду.

В аулі буду жити, як колись,
Забудуться сивизна і журбота...
Коли це буде? Скоро, не журись.
Добраніч, мамо. Зачини ворота.

МАТЕРІ

З малого був я неслухняним, непе,
І впертим був, як брила кам'яна.
Нерідко розбивалася об мене
Твоя наука, добра і сумна.

Пройшли літа. Не уникав я бою,
Сміливе слово — це судьба моя.
Та вперше я відчув перед тобою
Сором'язливість, наче те хлоп'я.

Сьогодні ми самотні в нашім домі,
Тамую біль і в каятті стою,
І на твої спрацьовані долоні
Схиляю сиву голову свою.

Так ніби дні мої гризькі, мов шлеї,
Зносились на дорогах суєти.
І від того печалюсь, що моєї
Турботливості не зазнала ти.

То в рідному, а то в чужому краю
Я б'юся в сітях дріб'язкових справ.
Тебе згадавши, сам себе питаю:
«Невже ти матір забувати став?!»

А ти не з докорами, а з любов'ю
Зустрінеш, проведеш. Часу нема.
Тихцем зітхнеш, не виказавши болю,
Важку сльозу пророниш крадькома.

Десь там зоря летить на небосхилі,
Згасає в небі світло молоде.
А на твої долоні, тихі й милі,
Свої сивизни хлопчик твій кладе.

Вахахута, хохута,
Сходить з чорного хребта
В жовтій місячній короні
Бик із чорного гурта.

Спи, синочку мій! Із скал
На дорогу впав обвал,
Пробивать пішов стежину
Тато твій за перевал.

Вахахута, хохута,
Тьма спустилася густа —
Понад білими горами
Впала почі чорнота.

Налили дощі води,
Позмивали всі сліди.
Під обвал попасти, синку,
Бог тебе не доведи!

Вахахута, хохута,
В тата справа не проста —
І тяжке й сліпе каміння,
Що роняє висота.

Спати, синку, час настав,
Хтось кинджал тобі поклав
У колисочку маленьку,
Щоб героєм ти зростав.

ПІСНЯ, ЩО ЇЇ СПІВАЄ МАТИ
ХВОРОМУ СИНОВІ

Димом з люльки затягаєсь невпинно,
Пий вино й горілку, сину мій.
Не жалій мене, моя дитино,
Тільки піднімайся й не хворій.

Їдь собі далеко на чужину,
Не пиши листів мені, старій,
Тільки не журись, коханий сину,
Піднімайся й більше не хворій.

Оженися хоч би й на вдовиці,
Хоч би й на розпутниці міській,
Хоч би й на пропащій зведениці,
Тільки піднімайся й не хворій.

Сини, чиї живі ще матері,
Мовчіть — не розмовляю нині з вами.
Мені розради ваші в цій порі
Здаються все ж фальшивими словами.

Вас не торкнулась люта печія
Скорботи — горе це важке й теменне.
Вона жила — й тоді не вірив я,
Що мати може відійти від мене!

БОЯГУЗ

— Мамо, ворог мій сюди жене,
Я не можу страх перебороть.
Пожалій, врятуй, сховай мене,
Я ж твій син, я кров твоя і плоть!

— Вуса геть зголи, синочку мій,
Скинь папаху, зброю заховай,
Хусткою записися і мерщій
Гробовище сам собі копай!

БЕРЕЖІТЬ МАТІР

БЕРЕЖІТЬ МАТІР!

По е м а

Те, що вічне, оспіваю знову,
Хоч хвалу я скупо роздаю.
Зроджене душею чисте слово
Знов знаходить музику свою.

І від мене вирвавшись на волю,
Аж до зір несеться крізь туман...
Музикою радості і болю
Вся душа грімкоче, як орган.

Та як тільки промовляти буду
Слово Мати — Слово-Диво-Світ,—
І живі, і мертві,
встаньте, люди!
Встаньте, діти грізних наших літ!

Встаньте, сосни вікового бору!
Випрямтеся, трави, па очах!
Встаньте, квіти!.. Встаньте, горді гори,
Небеса піднявши на плечах!

Вислухайте стоячи натхненне
І збережене в усій красі
Слово це прадавнє і священне!
Випростайтесь! Встаньте!.. Встаньте всі!

Як ліси встають з зорею знову,
Як до сонця тягнуться жита,
Встаньте всі, почувши віще слово,
Через те, що в слові цім життя.

Слово це — і клич, і заклинання,
В цьому слові суцього душа.
Це ж бо іскра першого пізнання,
Перша мова серця печужа.

Слово це хай буде й перебуде,
Хай проб'є кордони забуття,
Навіть в серці дикому розбудить
Совісті приглушене чуття.

Слово це лиш тільки правду знає,
В нім життя затаєний вогонь,
В нім початок усього — безкрає...
Встаньте!..

Вимовляю я його:
«М А Т И!»

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧОРНІ ШАЛІ НАШИХ МАТЕРІВ

«Бережіть маму».
Із батькового заповіту.

Викликали.
Стали умовляти —
Слово ближніх болісне й скупе:
— Батько твій зібрався помирати.
На найтяжче підготуй себе.

Став я біля отчого порога,
Вістю приголомшений украй.

Та сестра мені шепнула строго:
— Мати в батька... Трохи зачекай...

Я помітив — наче у могилі,
У кімнаті піч пливла тяжка.
На правиці татовій безсилій —
Мамина поморщена рука.

Ніч простерла крила чорнопері,
Слухала зажурений мотив.
Обережно причинив я двері,
Як плиту могильну опустив.

Смерте, смерте!

В цім жорстокім світі
На таке спроможна тільки ти —
Двох людей, що поруч півстоліття,
Роз'єднати хочеш назавжди.

Знову ця життя і смерті тема...
В мові батька чувся холодок:
— Хандулай, кінчається поема,
Пишеться останній мій рядок.

Вже мені нічого не осталося,
Не втекти нікому від судьби...
Хандулай, так ніби поламалося
У дорозі колесо гарби.

Чи в дорозі?! Пройдено дороги!
Всім бажанням, труднощам кінець,
Де надбання? Їх немає й трохи —
Вже всьому приходить рішенець.

...Двері тихо скрипнули. Потому
Глянув я — згорьована стоїть

Мама в платті чорному, старому,
Шепче щось... Несила зрозуміть.

Підняла заплакане обличчя,
А сама пеначе не своя...
— Підійди, тебе твій батько кличе...—
Меркне світло:
— Тату мій, це я...

— Сипу, ти? —
Розплющились повіки,
Погляд ледь зажеврив — і погас.
Не забуду ніч оту вовіки.
— Ось і наступив прощання час.

Я потрапив смерті під копита,
Тож тебе прохаю не дарма:
Чесць домівки — маму бережи ти...
Заповіту іншого нема!..

І замовк навіки. До світання
Був я у полоні самоти.
І рядком неписаним останнім
Все звучало: маму берегти!

Як колись, дощі понад горами
Пронеслись, упали з висоти.
В звуках неба, посланих громами,
Учувалось: маму берегти!

Шепотіло під дощами листя:
«Мати — древо честі й доброти».
Батьковою мовою земляця
Закликала: маму берегти!

Вся природа в давньому єднанні
Не хотіла горя й гіркоти

І просила вечір і світання
Душу світу — матір берегти!

...Матері, як горлиці, угору
Не піднять підбитого крила.
І надійну втративши опору,
Чорну шалю, мамо, одягла.

II

ЧОРНА ШАЛЬ ГОРЯНОК

Мамо, час надійшов,
чорну шаль ти оділа,
В ній солопі од сліз
всі чотири крила.
Що на чорних косах
шаль, бувало, біліла,
А на білі тепер
чорнотою лягла.
Наче хмара з небес
чорно-чорна упала
Та й на білі сніги
на вершині скали,
Наче лампу ясну,
що у домі сіяла,
Погасили
і з дому навіки пішли.
Ой ти, шаль, чорна шаль —
ти скорбота горянок!
Вас, хто в вічність пішов,
не приховує час.
А на шалі ні барвів,
ні квітів багрянних...
Її носять живі —
тож у пам'ять про вас!..

О художнику грізний,
життям не зігріті
Чорні шалі ти тчеш
з незапам'ятних ер.
Вічно ставиться чорна трагедія в світі,
Тільки хто ж
у театрі оцім режисер?!
Ой ти, шаль, чорна шаль,
не принось безнадію,
Бо печаль не вивозиться в дальні краї.
Пісню горя твого я завжди розумію
І з тобою, сумною, співаю її.

ПІСНЯ ЧОРНОЇ ШАЛІ

Я всюди відома,
Я — чорна шаль,
Бо в кожному домі
Буває печаль.

Чи день променистий,
Чи ночі пільма —
Сумнішого мене
Покрову пема.

Я — в горі і смутку
Радісна хата,
Обведена чорним
Траурна дата.

Я — хмара грозова
Над цвітом долини,
Я — ворона пера
В пуху голубинім.

Я — грім, що розколює
Дня голубиць,
Минулої радості
Пагубна тiнь.

Я — чорна шаль,
Я — горе безкрає,
Бо вдiвство й сирiтство
Мене одягає.

В серцях матерiв
Я звечора й зрана.
У грудях дiвочих
Я — чорна рана.

Я в серці юначiм —
Небажаний цвіт,
Вiд тих, кого вбито,
Прощальний привiт.

Гiрка, як печаль,
Моя чорнота.
Я — чорна шаль —
Похоропна фата.

Одiта я — значить,
Горе гуля,
Печалиться мати
I мати-земля.

Пiд чорним ховаю
Вiд щастя ключi —
Мене запинають
Завжди уночi.

Запнулася мною
Скорбота сама.
Сумнiшого мене
Покрову нема.

МОЯ РОЗМОВА З ЧОРНОЮ ШАЛЛЮ

— Скажи-но, чи завжди ти чорна була?
Колись, може, цвітом вишневим цвіла?

— Як піна прибою, я біла була,
Біліша од білого чайки крила,
Що легко торкнувшись до хвиль на льоту,
Стривожепу білість несе в висоту.

В ті весни далекі я білим цвіла.
Ще мамою мама твоя не була,
Як тато букет їй із лугу підніс...
Вже віком ти тата свого переріс.

...А скоро й весілля збирали-рядили,
Мене за коня на базарі купили.
До уст нареченої мед піднесли,
Щоб дні її шлюбні солодкі були.

Нечувана радість у мене вселилась,
О, як на весіллі я в них веселилась!
Я квітами (сипали з даху) припала,
Як сяйвом північним, в ті почі сіяла,
Кружляла в танку на весіллі у них!..
З кохання був п'яний щасливий жених!..
Поет, він про вірші забув отоді,
Захоплено очі цвіли молоді,
На палець мотав він мою бахрому...

— А чорною стала коли ти й чому?
— Бо тьма серед дня нам упала до віч.
— Хіба ж для весілля завадою ніч?!
— Як горе іде, то і темінь веде.

Ой рано так радість лишила людей.
Примчав до аулу без вершника кінь
І з ним прилетіла убитого тінь.
І стогін з ущелин носивсь, як прокльони,
Напившись крові, кричали ворони.

Смерть чорна одвіку... І я почорніла,
І сонце застигло, мов куля горіла,
І чорною буркою тіло накрили,
І в чорній землі молодця схоронили.

— Скажи, чорна шаль, що ж то стало з тобою,
Була ж ти для мами колись голубою?..
— О так!.. Я волошкою спершу цвіла,
Мов зіткана з ниток небесних була.

Повір, голубіш за небесний атлас
Була я в той давній урочистий час,
В той день незабутній для тата й для мене,
Коли твоя мама не сіно зелене —
Із лугу дитя привезла, застидилась:
«На сина чекали, а доня родилась!»
Твій тато — неначе на радісне свято —
Тоді засіяв, наче сонце, твій тато,
Взяв доню на руки; почув весь Хунзах:
— Дивіться!.. У мене — весь світ на руках!
Чи є щось прекрасніш малого дитяти?!
Це перша та пісня, з якою на свято
Ідуть зустрічати весняну годину!..

Купив він для мами блакитну тканину.

Щоб маму і доню минали незгоди,
Щоб в дім не заходили ворога ноги —
За звичаєм давнім вгорі біля входу
Прибив він баранячі кручені роги.

— А сяйво блакитне куди проминуло?..

— У горі й печалі воно потонуло.

Та й можуть хіба ті покручені роги
Від злості людські вберігати пороги?!
Блакить моя світла від сліз полиняла...

Я всяка бувала!..

Зеленою стала,

Як в Африці дальній могутній банан,
Лілова була, як простори полян,
Що в травні фіалками всюди покриті;
І кольором кави цвіла в оксамиті,
Як захід, оранжево-жовта була,
І золотом щедро, як жовтень, цвіла,
І сіра, як напис на давнім пістолі,—
Тож колір мінявся із зміною долі.

І злоба, і брехні, і плач дівтори
Злорадно гасили живі кольори.
Ледь іскорка щастя затліє, щоб жити,
Як недруг лукавий спішить загасити...

— Та ж люди найкращі могли б, як брати,
Всі барви веселі гуртом зберегти?

— Ой «барви веселі»! Кому до них діло,
Коли все кругом від кісток забіліло,
Коли по дорогах крокує війна
І, п'яна від крові, регоче вона?!

В ті роки тіла застеляли рівнини,
І душі солдат у ключі журавлинім
По небу летіли, як в пісні твоїй,
Що склав ти пізніше в тривозі своїй...
Весь світ потонув у страхіттях пожеж.
Ті «барви веселі» хіба збережеш?!

І я потемніла, неначе зола,
Здавалося, більше не винесу зла,
Здавалось, назавжди я вже одцвіла...
— Скажи-но, хоч раз ти червона була?

— Була я, як племінь, як слави вогні.
Чи племінь сховаєш у скрині на дні?..
Підніметься з мороку прапор світанку.
Матуся червоне усе доостанку
Бійцям роздавала, героям Хунзаху,
Щоб ясно зорею сіяла папаха
І, в бій ідучи, прикрашали полки
В червоне шипелі свої і штики.

В сімнадцятім
Шалі жіночі червоні
Цвіли прапорами в гвардійським загоні.
З пробитих останків знамен тих
тепера
Покроєпо галстук тобі, піонере.

Червоні стрічки майоріли повсюду,
Пандур прикрашали поету Махмуду.
Поета не стало опісля всіх бур,
Твій батько узяв його славний пандур.
І пісня червона ізнов зацвіла
При звуках «Оновлення зірка зійшла»...

Над світом червоний проносився грім,
І світ оновився у полум'ї тім.
Ти — парость Гамзата, родивсь наостанку,
На землю прийшов на ясному світанку,
І мати до тебе вела свою мову,
Тебе загорнувши у шаль світанкову.

— Все правда... Та гинули в горах сини,
І падало горе із жерла війни.

Аули вороже гострили кинджали...
Так чом же ти чорною знову не стала?
— Послухай! Роками мандруєш аж ген ти,
Тому й позабув старовинні легенди.
Цю оповідь давню поширено в нас,
Ти чув її, певно, від мами не раз.

Два ворожі древні роди,
Щоб дійти якоїсь згоди,
Затівали між собою
Гру, що звалася війною.

Кожен був із них джигітом
І джигітом знаменитим:
Вуса — стрілами до скронеь,
І кинджали — як вогонь.

І казав тоді рід роду:
— Спустим вашу кров, як воду! —
Перший рід: — Ми всіх сильніші! —
Другий рід: — А ми — древніші!

З двох родів ревнивців двоє —
Всмерть закохані обоє,
Ще й до всього у одну —
Як минути тут війну?!

І як водиться в Хунзаху:
Враз кудлаті дві папахи
Вже насунуто до брів —
Бій смертельний закипів!

Так вважають, певно, здуру:
Що коли овечу шкуру
Ти на голову надів, —
Переможеш сто вовків.

Той кричить: — Моя кохана! —
А другий: — Ти твар погана,
Я давно її жених! —
Утікати б геть від них!

Хустку той зрива квітчасту,
Інший — з шаблею у наступ —
Півкосо у діви — раз!
Не стерплю, мовляв, образ!

Бурку миттю розіслали.
Кров струмить по синій сталі.
Шаблі крешуть, бій кипить —
Впав один. І другий спить.

Тут уже не в діви справа —
Тут лиш помста, лиш кривава.
Стогін. Постріли. Різня —
На рідню іде рідня.

В цім роду жінки ізрання
Одягли печальне вбрання.
Є убиті, мруть від ран.
Світ померкнув од ридань.

Та зате в роду отім
Не зітхають ні за ким.
Всі жінки поклали там:
Сльози лити — ворогам!

— Не одягнем чорне вбрання!
Ні зітхань, ані ридання
Не почує ворог, ні!
Будуть танці та пісні!

Тільки сміх, розваги, танці, —
Веселяться, як зухвальці.

В цім роду все навпаки —
В сідла вскочили жінки.

По двору гайнули дерзко,
Туго стягнуті черкески,
З-під папахи — змії кіс,
Тут не ллють і в горі сліз.

Тут живуть самі сміливці,
Тут жінки, як ті орлиці,
Сильні волею вони.
І відважні їх сини.

— Ну, що ця легенда тобі нагадала?
Збагнув, чому кольору я не міняла?..
Твій батько сказав, і послухала мати,
Що траур не варто тепер одягати.
Ще батько їй мовив: «Тримай свою жалість!»
Пішов на війну він. А мама осталась,
Стоїть на даху над сплетінням розток,
На вітрі тремтить, як слабенький росток.

Та сил набирає росточок потроху.
Став деревом він. Затіняє дорогу.
І плід принесло деревце молоде.
Світає.

І ранок жаданий іде.

IV

В соку вишневім небо на зорі,
Відкрився світ, неначе очі лані.
Вершини гір, насічки, газирі —
Все заблищало райдугами граней.

Здалось, по світу котиться весна,
І світ радіє од землі й до неба.

І знову в мамі усмішка ясна,
І горе в серці тамувать не треба.

Кінець війні, людський стихає плач.
Солдат спішить додому. Літо. Вечір.
Побачив нас і скрикнув:

— Я багач! —

Всіх чотирьох нас посадив на плечі.

— Я вдома знов. Довкола — гір дозор.
І на плечах — на кожнім по два сини!..
Мов кубачинців золотий узор,
І діти, й батько злиті воєдино.

Схилившись над багаттям дорогим,
Жаринку взяв для самокрутки тато:
— Який смачний димівки рідний дим!
Прийти додому — що прийти на свято.

З конем гривастим в двір ідуть вони:
— Мій вірний коню, в піднебеснім храмі
Стань перед нею, голову склони... —
І кінь слухняно поклонився мамі.

Наструнчений, у нашому дворі
Стоїть скакун — аж весело дивиться,
І шаль тріпоче у святковій грі
Над білогрив'ям, наче горда птиця.

Біліє кінь, він славно натрудивсь,
І в'ється стяг над білими горами,
І як папахи, кинуті увись,
Летить у небо білий дим клубами.

Кинджал висить спокійно на стіні,
І вірші знову чути у оселі.
Під стріхою в щоденній метушні
Гніздечко в'ють дві ластівки веселі.

До гір аули туляться старі,
Та вже в горах нові горять зірниці,
Нових синів колишуть матері —
Стрімких вершин мадонни смуглолиці.

Руками ніжно ти мене взяла,
З подушки обережно піднімаєш.
І в клопоті щоденнім, як бджола,
Усіх близьких в одну сім'ю скликаєш...

В той рік засуха знищила посів,
Горів вогонь у нашім домі кволо.
Все ж казанок на вогнищі кипів,
І вся сім'я всідалася довкола.

І торохтіли ложками об дно,
І мало всім перепадало щастя,
Та радість пробивалась все одно,
Немов між скель шипшина червоняста.

...Тут, мамо, ти з чорною шаллю розсталась,
З тією, якою в біді укривалась.
Так що ж тобі, матінко рідна, зосталось?

Зосталися глеки — носити з водою,
З студено-джерельною і дзвонковою,
Тобі, що не знала пі сну, ні спокою.

Зоставсь в передгір'ї візок серед поля.
Зосталась жіноча згорьована доля,
Зосталась роботи солодка неволя.

Зосталась турбота — подвір'я й корова,
Незвезене сіно, нерубані дрова,
І острах, що стане сім'я нездорова.
А ще — за дітей невимовна тривога...

Куди поведе їх життєва дорога?
Дала б своє серце — була б тільки змога.

Зостались вкрадливі зітханьня жіночі,
Зостались несплакані сльози у ночі.
Сивини і зморшки такі неурочі!

Зосталися старістю взяті до пари
Ті очі совині — оті окуляри,
І долі близькі невблаганні удари!..

Я бачу — тебе обвіває вітрище,
Стоїш на даху так, немов над скалою.
Здаєшся стебельцем для того, хто вище,
Для того, хто ближче, — здаєшся горою.

Стоїш на вершині, обпалена літом,
З верхів'їв тумани пливуть над землею!
Стоїш милосердним суддею над світом
З своєю печаллю, з любов'ю своєю...

V

НЕ ЗУМІВ Я, МАМО, ТЕБЕ ЗБЕРЕГТИ

Від'їжджав наш тато час від часу
Із падинських рубежів гірських, —
Мамо, шаль привозив він щоразу
Із доріг далеких чи близьких.

Пам'ятаю гордість свого брата,
На очах у мами блиски сліз,
Як на першу у житті зарплату
Шаль тобі в дарунок він привіз.

Як мені у пам'ятну годину
Видали найперший гонорар,

Мамо, я приніс тобі хустину...
Як цінила ти мій скромний дар!

Він для тебе був дорожче шалі,
Ти його у скрині берегла...
Кольори і досі не злиняли,
Жодна пляма тінню не лягла!

...Літ багато з пір отих промчало,
Тільки ж часто бачу уві спі:
З рукояттю білою кинджала
Поряд шаль біліє на стіні.

Тих речей історія багата
Світить в серце із далеких днів!
Не кинджал одержав я від тата —
Свій пандур мепі він заповів.

Тож дзвени, слухняний мій пандуре,
Лиш минуле знов не воруши...
Батька смерть... Прощальний вечір хмурий.
Кволий голос: — Маму бережи!

На могилі згорблюсь од гризоти...
Всім синам на всесвіт я прорік,
Що пема страшнішої скорботи,
Як розстатись з матір'ю навік!

Втратиш маму — стане тяжко жити.
Ти щаслив, як мати ще жива!
Іменем братів моїх убитих,
Вслухайтесь — молю! — в мої слова!

Навіть служба рангами висока
Хай ніколи не засліпить вас,
Бережіте маму ліпше ока
Від турбот, страждання і образ!

Коси мамі вибілила біло
За синів скорбота немала.
Навіть коли серце зачерствіло,
Дайте мамі крапельку тепла!

І коли згрубіла ваша мова,
Їй добудьте ласку із грудей.
Бережіть її від злого слова,
Бо найглибші рани від дітей.

Як у мамі серце повне жалем,
Дайте їй спочинути, сини...
Бережіть її від чорних шалей!
Бережіть, прошу вас, од війни!

Мати піде, в серці лишить рану —
Всохне корінь твій і верховіть...
Заклинаю: бережіте маму!
Діти світу, матір бережіть!

Щоб душа знімала з себе пута,
Щоб постійно квітнула весна,
Щоб пісень прекрасних не забути,
Що колись співала нам вона!

ЧАСТИНА ДРУГА

СВІТЛІ ПІСНІ НАШИХ МАТЕРІВ

*«Хто забуває пісню матері,
Той забуває рідну мову».*

Так говорив мій батько.

Мій батько був майстер твердої руки,
Аули і досі несуть йому шану.
Слова його віщі, як в небі зірки,
Сіяють на славу всьому Дагестану.

О скільки пісень написав Цадаса
Про наше життя, що міняло основу!
Писав про корів, не забув і про пса,
І трави його довірялися слову.

Ті вірші вагомі і час не зітер,
В тісному аулі складав їх мій тато.
Я їх пам'ятаю дослівно й тепер —
Проснусь серед ночі — і можу читати.

Мій батько жив просто, він зір не знімав,
Та пісня його перевали долала,
Секрети шкатулки чарівної знав,
Де слів таємниця до часу лежала.

Він — знаючий пісню! — мені говорив,
Коли вже схилявся під своїми літами:
— Найсправжніх пісень є на світі лиш три,
І всі вони складені, знай, матерями.

А що найсмачніше життя нам дав?..
Той хліб, що ізмалку матуся вділяла.
І пісня та щастям навіки стає,
Яку над колискою мама співала.

Я маму ледь знаю. Утрати сумші.
Вже сніг забілів у моєму волоссі.
Та пісню, що мама співала мені,
Я чую прекрасно, мій сиңу, і досі.

Я всі свої вірші за неї віддам,
Та що там свої?! Навіть вірші Махмуда!
Джерела тривожні струмилися там,
В наспіві вчувалось наближення чуда!

Зібрати б усі материнські пісні,
Сам Пушкін би визнав тоді без вагання,

Що душі поетів у творчім вогні
Нарівні з простим материнським зітханням...

Так батько казав. Попрощавсь з усіма,
Дорога йому в небуття простелилась.
І мама... Й тебе коло мене нема,
Лиш пісня твоя мені в спадок лишилась...

Тоді танцювала в джерелах вода,
Коли ти у глечичку масло збивала.
А усмішка, тиха й така золота,
В душі моїй сльози ураз вибавляла...

Чи сито, як бубон, у тебе в руках,
Чи в полі серпом пишеш вірші врожаю,
Чи в смутку сидиш, як підстрілений птах --
Я все до найменших дрібниць пам'ятаю.

Ти слово промовиш і вже — подивись! —
Телятко і те по двору застрибало,
Розтулиш уста лиш — і я вже схопивсь,
Круг тебе невміло танцюю, бувало.

Ах давні пісні!.. Я їх знов не верну!
В дитинстві лишились, як втрачене диво.
Та спробую все ж записати одну,
І материн голос почую, можливо...

КОЛИСКОВА МОЄЇ МАТЕРІ

Спи, заспи, синочку мій!
Жде тебе твоя судьба —
І зійшлися в ній одній
Честь, і слава, і ганьба.

Я тобі життя дала
Для добра, а не для зла.
Недарма тобі дала
Крила гордого орла.

Спи, засни, синочку мій!
В горах темно вже давно,
Правди змії і Кривди змії
Там сплелися у одно.

Я ж тобі життя дала
На великі йти діла.
Недарма ж тобі дала
Серце гордого орла.

Спи спокійно. Вдалині,
Де стрімка стоїть скала,
Мир погрожує війні.
Хто кого там подола?..

Я ж тобі життя дала
Лиш для миру, не для зла!
Не віддам тебе війні!..
Спи, мій синку, в тишині!

* * *

...— Хай буде мир над горами завжди!
Щоб доля злісна край мій не карала! —
Ти килим ткала, й заклинала ти,
І в роздумі нитки перебирала.

В узор вплітались гори і спіги,
Крик журавлів і хмар легеньке пір'я,
Альпійські пишні квітнучі луги,
Легенди старовинні та повір'я.

До квітки квітка — килим заряснів,
Мов Дагестан у час свого цвітіння.
До нитки нитку... Так з прекрасних слів
З'являється поетове творіння.

ЩО СПІВАЛА МАМА, КОЛИ ТКАЛА КИЛИМ

Синочку, дивися: весела, ясна
З вершини в долину вже мчиться весна.
У косах у неї легкий вітровий,
Зелена хустина і плаття на ній.
Що колір зелений —

то ніжності цвіт,

Як символ

веселих немеркнучих літ.

Синочку своєму на пам'ять візьму.

А чорний?..

А чорний навіщо йому?!

Синочку мій,

літо іде по горах,

Хурджини¹ червоні несе на плечах.

Червоним промінням

прошиті вони,

Вогнисто-червоні

у них кавуни.

Що колір червоний —

любові то цвіт,

Як символ безхмарних

закоханих літ.

Синочку своєму

на пам'ять візьму.

А чорний?..

А чорний навіщо йому?!

¹ Х у р д ж и н и — переметні барвисті сумки з килимової тканини.

Мій синку!

В бешметі своїм золотім
Красується осінь на схилі крутім.
О колір злотистий,—
то досвіду цвіт!
Як символ змужнілих осмислених літ.
Цей колір люблю я...

Люби його й ти...

І легше життям тобі буде іти.
Хай сонце в твоє заглядає житло.
А чорний — не треба,
бо чорний — то зло!

Синочку!

Сніжок забілів на стогах,
У горах побільшало білих папах.
Біліючи сріблом, приходить зима.
О білий!

О колір сивин і ума!

Хай будеш ти мудрим
В своїй сивині.
А чорний не треба тобі і мені.
Хай чорною бурка
на вітрі літа —
Тож бурці пасує якраз чорнота!
Хай коси дівочі у плині годин
Довіку чорніють —
не знають сивин.

Лиш буркам та косам
на вічні літа
Потрібна, я знаю, оця чорнота...

Всі інші веселі, ясні кольори
Я в килим вилітатиму для дітвори.

Я — Ткаля, я — Мати мільйонів людей,
Тож виберу колір сама для дітей!

Бриніла пісня тихо, як струмок,
Із-за верстата мати уставала,
В полоні втоми і чіпких думок
На шалі камінці перебирала.

Дивився я на ворожіння ці,
Питав її з наївністю дитяти:
— Нащо тобі безмовні камінці,
Про що із ними можна розмовляти?

— Безмовні?

Ні, і камінь не мовчить!
Вони мене, бувало, утішали.
Ось бачиш — дев'ять камінців лежить
На старовинній дагестанській шалі.

Ось довгий цей, найбільший із усіх,—
Віщун любові, бореться з напастю.
Кривий пророчить горе й чорний гріх,
А сніжно-білий обіцяє щастя.

Ось випав він —

біліє край стола —
По всіх усюдах жде мене удача.
А чорна черепашка — віспик зла,
Дивлюсь на неї і, буває, плачу.

Я мушу знати про твою судьбу,
І що вона тобі приготувала.—
Я пам'ятаю мами ворожбу
І пісню, що вона при тім співала.

ЩО СПІВАЛА МАМА, КОЛИ ВОРОЖИЛА НА КАМІНЦЯХ

Синку, сядь до мене на коліна,
Я — ворожка, ти — моє дитя.
Це ось — гори, це ось — гай осінній.
І стежинка — то твоє життя.

На широку вийдеш ти дорогу,
Тож крокуй в завязтті молодім...
Поворожим, щастя чи тривогу
Принесе синочок мамі в дім.

Ти не ваб коштовними дарами —
Я не хочу дорогих дарів.
Лиш один дарунок треба мамі,
Щоб синок був добрий, не хворів.

Синку, сядь до мене на коліна,
Я — ворожка, ти — моє дитя.
Це ось — сонця світло, це ось — тіні...
Чи твоє не вхмариться життя?

Восени красуються плодами
Квіти ті, що веселили май.
Як плоди, і ти ростеш... З роками
Чим же ти порадуєш свій край?

Лиш один дарунок мамі треба,
Лиш одного жде вона повік,—
Щоб було над сином чисте небо
Кожен рік твій, чуєш, кожен рік!

Синку, сядь до мене на коліна,
Камінцям повір, моє маля.
В морі грає хвиля білопінна,
В дальнім небі беркут кружеля.

Хоче мама, щоб в небесній сині
Син кружляв над гранями вершин.
А яку ж то пісню Батьківщині
Заспіва її коханий син?

У своєї долі безустанно
Я прошу дарунка одного,
Щоб дійшла до серця Дагестану
Пісня сина доброго мого!

* * *

І ворожила, і співала мама,
І матері по світу заодно
Співали і молилися так само,
Щоб дітям сонце сяяло в вікно.

Щоб блискавка не нищила покрову,
Щоб множились стада і табуни,
Щоб всі були і ситі, і здорові.
І, основне, щоб не було війни!

Та вдалині там на якійсь границі
Готуються війська не на парад.
Блискочуть каски, чоботи риплять...
А може, все тобі це тільки сниться?..

II

Ростуть сини. В оточенні святому
Ти бережеш сімейний наш уділ,
Але у світі злобному чужому
Наш кожен крок узято на приціл.

У камінців спіши-но запитати,
Як зберегти і дім свій, і синів!

У Мюнхені єфрейтор біснуватий
Вже від промов скажених озвірів...

Я першокласник... Піонер. Сьогодні
Народу в вірності поклявся я.
В Берліні наці — наче пси голодні,
Розкрила рота свастика-змія.

Пишу я вірші... Боляче й відрадно.
Вогонь поезії скипа в мені.
А там багаття вже палають чадно
І книги Гейне корчаться в вогні.

Я покохав уперше... Стоголоса
Із серця пісня проситься у лет.
А там, в залізнім плані «Барбаросса»,
Коханню вирок пише кулемет.

О мамо, мамо! Ти синів ростила.
Не відала, що ворог шле пільму,
Не думала, що в полі десь могила
Готується уже не одному...

Син Магомед. Він педагог — навчає
В училищі і хлопців, і дівчат...
Що проти нього ворог замишляє,
Того не знає він — мій старший брат.

Син Ахільчі. Майбутній він географ.
Над картою схилився Ахільчі.
Не чує брат мій брязкотів недобрих,
Що вже не сплять приховано вночі.

Не думає, що десь там спозаранок
На карті світ хтось тінню перекрив,
Кільцем смертей обведено Майданек,
Освенцім визріває, як налив...

Ще поки все спокійно в нашім краї,
І горе наче вдалині від нас.
Будують, сіють, землю прикрашають...
Та чорний фюрер дав уже наказ.

Та фюрер дав наказ.

І на світанку
Обрушився з небес ревучий град.
Дітей маленьких кидають під танки.
Летять будинки...

Матері кричать.

І закрутився світ, і полетів
Вниз, під укіс пропашною гарбою...
В полях ростуть стоги кривавих тіл.
Скупіші, рідші звістки з поля бою.

А чорний ворон крила розпростер,
В одне змішались вечори і ранки.
Не вірить мама камінцям тепер —
Насмішкою були їх обіцянки.

В її очах усі вогні війни,
А в серці рвуться вибухи щоденно.
З походу не вертаються сини,
Та все ж горить її чуттів знамено.

І високо піднята голова,
І мати пісню мужності співа.

ПІСНЯ ЦИХ ДНІВ

Ви, хто мій лишили дім,
Ви — пташки мої, сини,
Через гуркіт, через грім
Голос мій летить з війни.

Як снарядів смертний цвіт
Серед бою спалахне —
Оберніться на схід,
Пригадайте ви мене.

Виглядаю вас усіх,
З вами я — сто раз на дню.
І в бою синів своїх
Я від кулі заслоню.

...Та падають поранені пташки,
Та падають у битвах юнаки.
Комусь приходить похоронка в дім...
І мамі так співається при тім:

«Зчинялася бійка у злісну годину,
Та бійки не стане — лиш хустку я кину.
Невже ж то війну неможливо здолати,
Як шаль кине кожна згорьована мати?!»

Зітхає мама, промовляє, просить,
Та димом небовид заволокло.
Біда все ближче...

Холодає. Осінь.

І, врешті, горе і до нас прийшло.

Як нас воно настигло, наше горе.
О рідна мамо! Висловити як!
Під Севастополем упав у море
Пожежищем охоплений літак.

В яку сурму недоля засурмила!
Заскреготіли хвилі, як мечі,
І птаха рукотворна, срібнокрила
Пішла на дно...

А з нею — Ахільчі.

Про це крізь сльози розказали мамі,
Та мама не повірила словам:
— Він не помер!..

Над мертвим ставлять камінь.
Наш Ахільчі ще усміхнеться нам!

Мене й себе не мучте повсякчасно.
Я вірю: в водах, беручи розгін,
Він випливе... Таж він плавець прекрасний!
Наш Ахільчі не згинув... Прийде він!..

Та горе в двері попросилось знову —
Біда не вміє самотньо жити.
Прийшла печальна вістка з Балашова:
Там старший брат поранений лежить.

Із батьком ми в дорогу поспішили.
Та поїздів бистріш біжить біда.
Читали ми на братовій могилі:
«Тут — Магомед Гамзатов із Цада»...

Ми повернулись. Мама зацімліла.
Хитнулася. Горе стисла в кулаці.
Сльозиша крупна, наче іскра біла,
Спинилася у зморшках на щоці.

Та мама зразу піднялася проворно.
Сказав їй хтось: — У чорне одягнись!
— Ні, ні!.. Заждіть, шаль не накину чорну.
Трудитись буду в цей день, як колись!..

І, стисши губи, вийшла у світанок,
Весь день трудилася аж до темноти...

Легенду горду про жінок-горянок
Звичайним вчинком стверджувала ти.

Пізніше в грубці вже вогонь палав,
Співала тихо. Голос пламенів:

«Сліз моїх ти, враже, ждав!
Та тебе мій спалить гнів!
Ти затіяв зло війни,
Смерть полям і селам шлеш.
Прийдуть з помстою сини,
Душогубе, не втечеш!»

...Подумати! Читати не навчали
Старих горянок — наших матерів,
Та в дні тяжкі народної печалі
Їх мудрий голос помстою горів.

О матері! Вродливиці ущелин!
Ви всіх епох достойними були.
Хоч Рафаелі й горді Боттічеллі
Горянок в сан мадонн не возвели.

Хоч ваші очі варті слів поета
І благородний смуглих щік овал,
Ніде в музеях вашого портрета
Я не зустрів... А де я не бував!

Вам за багети — гори сніговії,
За колорит — світанковий вогонь.
О Мони Лізи наші! О Марії,
Ви Леонардо діждете свого!

Що знає світ про нашу рідну маму,
В якої врода й дух високий єсть?
Який художник фарбами, словами
Її опише і віддасть їй честь?!

ДЗВОНИ ДЗВОНЯТЬ ПРО МАТЕРІВ

*«Серце моє наче гора тривоги,
Бийте в дзвони».*

Так говорила мати.

I

Мамо! В серці темна маята.
Каяття мене пече і давить,
З кожним часом біль мій вироста —
І, мабуть, ніколи не оставить.

Мамо!.. В нічку болісну оту
Ти дарма мене шукала, сина,
Поглядом. Тяжка моя провина.
Ти ж ішла у тьму і німоту.

Зменшити твоїх не зміг я мук —
В мить останню я не бачив мами
І не змив гарячими сльозами
Холоду з твоїх трудящих рук.

І не я в лютневу заметіль
Проводжав тебе у путь прощальну:
Був тоді я на чужині дальній,
Що й не догукатися звідтіль.

II

Отак усе і сталось, моя мамо.
Ні, виправдатись я і не берусь!..
...Зима. Я — в Хіросімі. Фудзіяма
Льодовим блиском схожа на Ельбрус.

Я — в місті тім, де на печальнім зборі
Все горе світу в океані сліз,
Я — в Хіросімі, в епіцентрі горя.
Тут смертю все насичено наскрізь.

Як всі, і я пізнав страждання різні:
Братів оплакав, хоронив отця.
Та біль ослабне рано, а чи пізно.
Лиш болі Хіросіми без кінця.

Скорбота тут найтяжча на планеті,
Од попелу померкнув сонця блиск...
О дівчинко! О скорбний обеліск!
Вже не врятує час тебе від смерті...

Сюди, на це всесвітнє попелище,
Ми привезли дарунки чималі:
З Кавказу квіти, в хусточці землі
На ту могилу, що за горе вища.

Війна косила жертви без пощади,
Тут попіл скрізь каміння огортав,
Та обгорілий камінь Сталінграда
Тісніше всіх до попелу припав.

...Безмовний натовп. Наче в караулі
Стоять дорослі, діти і старі.
Лиш кольорові повітряні кулі
Гойдаються над нами угорі.

— А що це значить? — я спитав несміло.
— Емблеми смерті, — чую у одвіт.
— Барвисті кулі — жертви давніх літ.
А знак близької смерті — кулі білі...

У кожному серці — горя власна повість.
Все ж із роками меншає калік,

Якщо ж поранена у світу совість —
Вона уже не заживе повік!

О Хіросімо!.. Все це не до речі.
Життів сто тисяч зникло навкруги.
І люди стали тінями...

Та речі

Живуть, і в них осталися страхи.

Обвуглені останки піаніно
Немов шепочуть: «Пісня тут жила».
З годинника розсипались хвилини:
Час обірвався під ударом Зла.

...Посеред поля — дзвін могутній. Він
Оповідляє мовою недолі
Про кожну смерть.

Надривний, мірний дзвін

Мені у пісню влився мимоволі.

ПІСНЯ ПРО ДЗВІН

Із міді густої,
Посріблений він.
Гуде над світами
Розбуджений дзвін.

Мідь землю тривогою
Сповнює вщерть,
Коли сповіщає дзвін
Людам про смерть.

І голос печалі,
І велич Добра
Єднаються сяючим
Блиском срібла.

Вогнем переможним
Він сяє з імлі.
Велить нам, живим,
Щоб по-людськи жили.

Той дзвін обіцяє
Добро на землі.
А всі його діти —
Дзвіночки малі...

Одип із них — вісник
І щастя, і бід,
Товариш, ровесник —
Повів мене вслід.

Я чую веселий
Заливчастий дзвіп.
У школу аульську
Позвав мене він.

Далекі країни
І рідні пісні,
Моря й океани
Відкрив він мені.

Він знов мене кличе,
Як друг і як брат —
Провісник досягнень
І свідок утрат.

Душею тривожний
Такий, як і він,
Я — дзвоник маленький —
Б'ю в велетень-дзвін.

Він тут, в Хіросімі,
Він проти смертей —
Відлитий із горя
І гніву людей...

Розноситься далеко мирний дзвін
І будить пам'ять у живих довкола.
За днем страшним лечу я навздогін,
Коли над світом смерть вершила кола.

Я бачу, бачу, як по небу мчиться
«Енола Гей» і зіркою сія...
Який безумець смертоносній птиці
Дав мами рідної ім'я?!

Летить вона, стопроклята «Енола»...
Ще в ритмі час упевнено іде.
Щебечуть діти, ідучи до школи,
Ніхто іще не знає, що їх жде...

Комусь би стать на перешкоді вперто!..
Та ні! Як дзвін відлунює земля,
Японочка даремно перед смертю
У небо випускає журавля!..

Об стінки дзвону знай грімкоче било,
Неначе мідь бажає розколоть...
І душу холод сковує стосило.
Я бачу: тіні віднаходять плоть.

Вони летять, неначе пілігрими,
Як хмари ті, що в бурю піднялись.
І тут не тільки жертви Хіросіми —
А всі, що вбиті й скарані колись.

Я бачу, як хитаються могили
В полях Європи, в Азії моїй.
Встають всі ті, кого в злобі убили,
На кого з псами кидавсь лиходій.

Хто спалений був катом-іноземцем,
Який топтав і землю, і народ.

Крізь дріт на мене дивиться Освенцім
Очима голодаючих скорбот.

І виє вітер так, немов хоронить
Повішених. І хвища замела...
О Білорусіє... Я чую дзвони
Тих сіл твоїх, що спалені дотла!

Набатом Бухенвальда у блакиті
Грімкоче небо, наче в чорній млі.
Я бачу: два брати мої убиті
Немов живими устають з землі...

І в небесах у сонячнім промінні
Із хмарами біліють нарівні...
І саме тут, в стражденній Хіросімі,
Ця пісня, мамо, визріла в мені:

«Мені привиділось, немов джигіти,
Які не повернулися з боїв,
Не полягли, а залишились жити,
Перетворившись в білих журавлів».

Матусю рідна, я писав цю пісню,
Ще не зазнавши горя сироти,
Не відав я в годину ту зловісну,
Що з журавлями вже летиш і ти.

І я відчув тривожною душею,
Як горе всіх людей мені болить,
О Хіросімо, в ту печальну мить
Я став навік частинкою твоєю!

А угорі на ниточці тоненькій
Легенька куля біло вже цвіла,
Стара японка рано-пораненьку
Мені сумний дарунок піднесла.

Заплакала... Чи не за мною плаче? —
В душі занила болісна струна.
«Скажіть мені, що цей дарунок значить?» —
«Ти знавш сам», — промовила вона.

Я стис в руці квадратик телеграми.
І похилилась важко голова,
І я не встиг збагнути ті слова...
А серцем знав:
«Немає більше мами».

III

В місті, що далеко так від нас,
Я купив дарунок рідній мамі —
Хустку (що траплялося не раз),
Вишиту барвистими шовками.

Що на ній — дозрілих вишень збір,
Поле все — у золоті й малині.
По краях крапками жовтих зір
Линуть стрімко зграї журавлині.

Вишні говорили в тужний час:
— Ми нащо просили сонця в неба? —
Журавлі курличуть: — Тут, у нас,
Йй твого дарунку вже не треба.

Ти приїдеш... Та на голос твій
Матінка не вийде на розраду.
Не промовить: — Здрастуй, сину, мій,—
Мова мами тихше листопаду.

Ти любив матусю від душі,
Хоч не завжди поспішав додому...
А тепер — спіши чи не спіши —
Слів гірких не вимовить нікому.

Вищий хоч сто тисяч журавлів —
Все ж вона тебе вже не покличе.
І нічим ти не поможеш їй,
Непутящий вічний мандрівниче!

В Дагестан тобі далека путь,
Вдома там всі мешканці аулу
Тій останню шану віддають,
Що вночі довічним сном заснула.

Навстіж вікна. Мов навік погас
Сонця світ. І не скінчитись почі.
Вже тебе котрий чекають час
Односельці, не змикають очі.

Мама вся у білому вбранні
Жде також тебе в своєму домі.
Там, в твоїй далекій стороні,
Чуєш? Тужать рідні і знайомі.

Кладовище... Кинули на мить
Люди землю рити...

День минає...

Ждуть когось! Довкола сніг лежить...
А його немає і немає.

Падає морозяний туман,
Стук лопат видзвонюється чисто.
Вийшов найстаріший із горян
І промовив просто й урочисто:

— Спи, горянко!..

Ти завжди була

Схожою на вічність джерела.
Ти в трудах дітей своїх ростила,
Віддавала їм останні сили,

Всю любов, все серце віддала.
Материнства місію вона
Виконала високо, сповна...

IV

Чим мені долю полегшить свою?!
В дзвін велетенський я молотом б'ю.

З кожним ударом скипа моя лють...
Царство смертей — в Хіросімі, отут.

Вістю про смерть не здивуєш, ні.
Друзі мої — десь вдалині!

Мови моєї тут не збагнуть,
Біль мій здається мізерним тут.

Важко гуде і рокоче мідь.
Гірко і страшно осиротіть,

Хоч і прожив ти багато літ,
Хоч надивився на білий світ!

Мами не стало. Мама пішла...
Дзвонами розпачу даль загула.

Дзвони ридають, гудуть і гримлять...
Цю щонайбільшу з усіх утрат

Винести тяжко в своїй стороні
Тяжко подвійно — на чужині.

V

Оступа мене печаль тривожна,
Не пуска. Повідати кому?
Тяжко так!..

Чи справитися можна
З тугою цією одному?!

На моїй дорозі лиш розпуки
Та чужі простори й рубежі...
Хто ж поклав мені на плечі руки
І полегшив горе у душі?..

Шепче хтось докірливо й ласкаво:
— Не один ти в світі, далебі!
Хіросіми сироти по праву
Ділять твоє горе і собі.

Ось до тебе йде через кордони
Із словами братства у думках
Незнайомиць... Він — із Барселони.
Матір його вбили на очах.

Хиляться до тебе темні лица —
Та братерство освітляє їх! —
Дивляться з теплом індонезійці:
— В нас немає матерів своїх!

— Я — афганець — В вашім славнім краї
Побувать мені не повезло,
Та сьогодні тихо я ридаю:
Мама — долі чисте джерело!

— Я — із Конго. Іншої хай віри,
І лицем я чорна, кожен зна.
Та який не був би колір шкіри,
Мати скрізь, як і життя, одна.

— Я — ірландець. В нас квітучі травні,
Як і в вас, і сонце так сія,
Та сьогодні в чорному убранні,
Друже мій, Ірландія моя!..

Кожен з нас тобі за друга й брата,
Всі — чиїсь ми дочки і сини...
Зрозуміла нам твоя утрата.
Голоси їх чути з даліни.

Докери, рибалки, бедуїни —
З усміхом привітним на лиці...
Та з Росії, з рідної країни
Наближаються до мене посланці.

Йдуть жінки статечні й благородні,
Що не знали матінку мою,
В їхніх рисах вперше я сьогодні
Материні риси впізнаю.

Наче кожен був тобі за сина,
Всі такі печальні й мовчазні...
Наче вся горює Хіросіма —
Співчуття висловлює мені.

Ти жила і сил мені давала,
Мамо!.. А тепер пішла навек,
Ти мене із людством повєднала
Узами, міцнішими з усіх.

В горі і підмозі всі ми браття,
Поміж нас немає вже чужих...
Що сьогодні можу вам сказати я?!
Бережіте матерів живих!

А коли вас доля розлучила —
Вийшла мама за життя межу,—
Поспішіть до неї на могилу,
Поспішіть, як я тепер спішу!..

Прощай. Хіросімо! Стаю на коліна
На чорних страждених руїнах твоїх!
На каменях жертв не стираються тіні,
Як біль не проходить з очей у живих!

Прощай, о японочко! Ти з п'єдесталу
Услід за журавликом рвешся в політ.
Тут, в місті скорбот, недовір'я не стало —
Є спільна, єднаюча мова сиріт.

Віднині я знаю — в своїм пориванні
Я завжди до тих поспішу, хто в біді:
Чи скрикне дитячко убитої лані,
Чи пташки заплачуть без мами в гнізді.

Ти це пізнання мені в душу вдихнула,
Моя Хіросімо!..

Заходжу в літак.

На рідний мій шлях поміж гір до аулу
Цей вхід дивовижно скидається так.

За вікнами хмар перевалієне ключчя
Поволі спливає у сірий туман,
В поривах між ними — я бачу паочно —
Простягує руку мені океан.

Про що, океане, шумиш і рокочеш,
Ти нині такий, як і я, у журбі?
Мій біль остудити, можливо, ти хочеш?..
Я дякую, друже великий, тобі!

Не видно кінця лісовому безмір'ю,
І зманює здалеку зелені храм...
Напевно, дерева — в це щиро я вірю! —
Зі мною за мамою плачуть отам.

Лечу... Показались внизу Філіппіни
І зникли відразу за тінню крила.
Стурбована Індія ніжно, як сина,
У теплі обійми мене прийняла...

Що відстані зараз між материками?!
Лиш лайнер англійський змінили на «Ту»,
Як зразу Москва засіяла вогнями —
І знижує наш корабель висоту.

Москва! О, з яким хвилюванням, бувало,
Я їхав, в душі відчуваючи дрож!
А нині?.. В від'їзді пробув я так мало,
По-іншому все тут. Я інший також.

...І знову в польоті. Нагір'я, відроги
Внизу показалися. І я не збагну,
Змінилося що в них в короткі ці строки?
Чому вони ніби вросли в глибину?

Я вдома. Усюди стрічаю знайомих,—
І тут, і у рідній Махачкалі...
— Ведіть до могили мене, не додому!
На місце останнє її на землі!

VI

Так дні мого страждання пронеслися.
А мама... більше не вернутись мамі!
З ключами журавлиними колись —
Я вірю — пролетить вона над нами.

Все віддала землі — і плоть, і кров.
Все в ній взяло землі єство безкрає,
Та мамина негаснуча любов
Горить в високім небі, не згоряє.

В лютневий день роботи всі спиною,
Де б я не був, в аул вернуся знову,
Прийду додому, сяду до вогню,
Щоб повести з тобою тиху мову.

Усе дрібне геть оджену од віч,
Душа полюбить знов твої простори.
І будуть слухать нас дощі і ніч,
Дерева мокрі й наші рідні гори.

Поблідне враз брехпії єство пусте,
Так, ніби зло минеться невігойне,
Життя, прекрасне, мудре і просте,
І нас, людей, воістину достойне.

Так, в день оцей — на рік єдиний раз! —
Я чесно вірю в силу див без краю.
Як говорю із мамою в цей час,
Я наяву грядуще відчуваю.

Там світлом чистим світяться усі,
І світ новіє в безкінечнім русі,
Там у нетлінній радісній красі
Знов до дітей повернуться матусі.

Піднявши плити кам'яні, вони
На землю вийдуть жити і радіти,
Як із-під снігу ранньої весни
У світ оцей приходять знову квіти.

Так, як ріка скресає, жде обнов,
Як кораблям земля жадана мила...
До сина мати вернеться ізнов,
Забувши холод темної могили.

Прийде й торкнеться до плеча, твоя,
І ніби зразу зніме всю утому...
«Ти чуєш, сину?.. Коло тебе я.
Я тут була і не ходила з дому».

І тепла мова хлюпне із глибин
У саме серце хвилиєю ясною...
Я чую, мамо, як моїх сивин
Ти ніжною торкаєшся рукою.

І я тобі тихенько говорю:
— Тепер, коли ти не живеш на світі,
Кому, скажи, віддам любов свою?..—
І чую голос: — В тебе, сину, діти.

— У горах рідних, в дальній стороні
Мене вела твоя душевна сила.
А ким, скажи, гордитися мені?
— Гордися дітьми, мій хороший, милий!

— Мені життя ти й душу віддала.
А я що дам тобі?.. Бо ти — не з нами! —
І мамин голос промовляє: — Пам'ять.
І всі пісні. І добрії діла.
Так, це про тебе всі мої пісні,
Я буду їх плекати і надалі,
Щоб на твою могилу в тишині
Покласти їх вінком пісень печалі.

ПІСНІ ПРО МАТІР

ПІСНЯ ПЕРША

Журавлі, ви всі в чужім краю,
Ви коли повернетесь знову?
Я ж бо втратив матінку свою,
Не почую більше тиху мову!

Не спішить додому повернуть
Ластівка, з весною забарилась,
Тільки мама вирушила в путь,
В путь далеку спішно спорядилась.

Ти, траво, що теплої пори
Для корів вона в горах косила,
Опустися з схилів, прибери
Зеленню м'якою їй могилу.

Сонечко, прихід твій в ранню рань
Ясні її очі зустрічали,
В головах її могили встань
І зі мною поділи печалі!

Донька в нас з'явилася мала,
Раді ми, як первінці, так само...
Чом же швидко ти від нас пішла,
Чом же внучки не діждала, мамо?..

ПІСНЯ ДРУГА

Так мені здавалось̄ молодому —
Вічна буде наша вся сім'я,
Перемігши роки і утому,
Не погасне свічечка твоя.

Твій вогонь, весільний із весільних,
Вів мене з глухої темноти...
Не погасла ти. Потух світильник.
Світло згасло. Шляху не знайти.

Так чомусь мені здавалось̄, мамо,
Що коли у морі кораблі,
То сиnam світити буде прямо
Твій маяк з найдальшої землі.

В морі днів вали ревуть кипучі,
Корабель мій не здола ніяк.
Де ж він, де? В якій сховався тучі?
Де ж він, недрімливий мій маяк?

Ще мені здавалось, моя мамо,
Що закони смерті не страшні —
Височіти завжди буде прямо
Дерево, бо корінь в глибині.

Дерево, поламане грозою,
Із корінням викинуто в рів,
Я кружляю птахою малою,
У якої захисток згорів.

Ще здавалось... Ні, я знав напевно:
Смерть забуде виконать страшне,
Не скара мене тобою ревно,
І тебе тихенько обмине.

Ну якби про те мені сказали,
Ну хоч би лиш натякнули сни,—
Корабель мій став би на причалі
І не від'їжджав би до весни.

Гордий тим, що ти мене ростила,
Що був членом нашої сім'ї.
До горбочка, де твоя могила,
Гори клонять голови свої.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Знаю: квітне весь моріг,
Хоч зав'янув цвіт сумний.
Де ж початок сил моїх,
Де ж ти, луже весняний?!

Знаю: сохне, далєбі,
В спеку струмінь ручая.
А скала стоїть собі...
Де ж ти, де, скало моя?!

Знаю: хвиля у пільму
Зашумить, коли одна.
Та, скажіть, а чому
Море висохло до дна?

Знаю: зникне сонця сміх,
Буде місяця приплив...
Хто ж це сонце днів моїх
Так нещадно погасив?!

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Сестро моя старша,
Поміж нами
Світ любові тихої не згас.
Ти була постійно біля мами,
Що навек відходила од нас.

Я далеко був... А ти з любов'ю,
Відійти не сміючи й на час,
Нахилилася до узголов'я,
Материнський слухала наказ...

Ти скажи-но, сестро, мені прямо:
Як, життя кінчаючи земне,
Справді, гірко скаржилася мама,
Що давно не бачила мене?

— Я від неї скарги не чувала,
Докорів не кидала вопа...
Раз зітхнула: «Де це заблукала,
Чом до гір спізпилася весна!»

Говорила: «Роки проминули.
Що сьогодні — сонце чи туман?
Ну невже ж то журавлі забули
Прилетіть на літо в Дагестан?!»

— Ти скажи-но, сестро люба, точно,
Що іще бентежило її?
— Все мовчала... Лиш спитала: «Дочко!
Як живуть там земляки мої?»

Може, народився в цюю зиму
Хлопчик, а чи дівчинка в Цада?»
Та іще: «Далеко Хіросіма?
Там, напевно, холод і біда...»

— Сестро старша, що вона сказала
Перед тим, як в вічність відійти?
— Так, нічого. Тільки попрохала
Йй колиску нашу піднести.

«У колисці мають бути діти,
Без дітей ніде нема тепла...»
Прошептала: «В злагоді живіте.
Пам'ятайте маму». Й відійшла.

ПІСНЯ П'ЯТА

Кажуть, ніби древній еллін,
Відшукавши в небі знак,
Поміж хмар, як між ущелин,
Бачив бога, кажуть так.

Дома я чи на чужині,
Та завжди у час тривоги
Маму зрю в небесній сині,
Мама — мій єдиний бог.

Кажуть, що індієць кволний
Хід світил умів збагнуть,
Відвертав удари долі,
Віднаходив вірну путь.

Чи в чужім, чи в ріднім краї,
Як дивлюсь на неба тло,
В мами подумки питаю:
«Де добро моє, де зло?..»

ПІСНЯ ШОСТА

Простенький камінь — так, як ти просила,
Прикрив горбок печальний і німий.
Але для мене — небо і світила,
І вся земля — твій пам'ятник живий.

— Скажи-но, дім, промовте, стіни, рами:
Хто зберігав тут затишок житла?..
І тихий дім прошепче ім'я мами:
— Все мама, все до скону берегла.

— Скажіть, хто тут зимовою порою
Вогонь стеріг, коли мела пурга?
Хто повнив глек водою дзвонковою? —
Відповідають: — Мама дорога.

І золотими вторять голосами
Ім виткачі на килимах квітки.
І повторяють ніжне ймення мами
Пісні, що ти співала залюбки.

Коли б не ти, наш сад би зник до краю,
І всі посіви з'їли б шкідники...
Дивлюся в себе: що хороше маю,
То все з твоєї доброї руки.

Хто дав мені сказання Дагестану?
Хто небо дав, де зорі в вишині?..
Тепер зоря, що мріє із туману,
Чи не про тебе звістку шле мені?!

Простенький камінь — так, як ти просила,
Прикрив горбок печальний і німий,
Але для мене — небо і світила
І вся земля — твій пам'ятник живий.

ПІСНЯ СЬОМА

Мене годувала й поїла, мамо,
Вдихнула і волю, і сили, мамо,
І міцність руки ти дала мені, мамо,
І гордість пісень ти дала мені, мамо.
Нащо ж отепер, відійшовши так скоро,
Ти горе дала мені, тільки лиш горе?!

Дарунки ти мала безцінні, мамо,
Ти мала руки сумлінні, мамо,
Літа дарувала нетлінні, мамо,
І всесвіту далі промінні, мамо!..
Нащо ж, як ішла, ти вручила сину
Жорстокий дарунок — журбу й самотину?!

Біди я не відав з тобою, мамо,
Збігались удачі юрбою, мамо,
Від щастя не мав я одбою, мамо.
Була ти моєю судьбою, мамо.
Нащо ж отепер відійшла ти до строку?!
І в світі так сумно... Так одиноко.

ПІСНЯ ВОСЬМА

Матері всі схожі між собою,
Як моря поміж хребтів крутих.
Схожі також і гора з горою —
Надивився з неба я па них.

Височіють гори віковітні
В володіннях сонця і вітрів,
Та нема таких вершин на світі,
Щоб стояли вище матерів.

І для мене в radoщах і в горі
Ти була міцніша, як скала.
Зорі ночі і ранкові зорі —
Все ти в серце, мамо, узяла.

І тепер усюди, де не гляну,
Образ твій являється мені,
Більший він від моря-океану,
Кращий за красоти всі земні.

...Як же ти, коли небес простори
І земля, здавалося, мала,
В дім із дощок, темний і суворий,
Як же, мамо, в нього ти ввійшла?!

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Любов твою не вичерпать до дна
І змірять біль простої міри мало —
Твоя ж бо сила, горда і земна,
Цей світ творила і оберігала.

Твого єства невиданий статут,
Та йдуть твої єдиновірці стало,
Вони на прапорах своїх несуть
Слова, що власне серце підказало.

Коли б він був всевладний — твій указ,
Світлішим став би світ наполовину.
Гріхів доволі на землі у нас,
Та ти в них, мамо, зовсім не повинна.

Твоя б лиш воля — то не стало б зла,
Ненависті глибини обмілила б.
І якби пісня нас твоя вела,
До зір ясних раніш би ми злетіли.

Ти нас плекала, як орлів сім'ю, —
Лиш нам відомі всі твої дороги.
Я на могилочку схиляюся твоєю,
Прошу смиренно в тебе допомоги.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Тільки я?.. Я сплутав хід думок!
Де б не був — усі народи схожі.
Спостеріг, як стищують свій крок
Біля обелісків перехожі.

Де почив навік героїв прах,
На землі, де воювали люди, —
У містах, і в селах, і в горах
Стали нині пам'ятники всюди.

В Чехії й на Віслі я зустрів
І над Волгоградськими горбами —
Статуї печальних матерів
Світ боронять власними руками.

На обличчях смутку й доброти
Риси скам'янілі засвітились...
— Мамо, ти?.. Звичайно, рідна, ти!
Ти нігрохи майже не змінилась!

Як же, мамо, в ці міста чужі
Ти дісталась і своєю стала?
Ти ж бо Дагестану рубежі,
Знаю, що ні разу не лишала!

В повен зріст на всіх дорогах ти,
Я, як син, захоплений тобою:
— Світ тобі вдалося зберегти,
То ж лишайся вічною й живою!

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Я пройшов земель багато,
В багатьох краях зустрів
Дороге прекрасне свято —
День пошани матерів.

Чи мандрує хто морями,
Чи в обіймах висоти —
Всі в цей день спішать до мами,
Хоч з запізненням, прийти.

Забуваються провини,
І знаходять їй слова
Ті щасливі, в кого нині
Рідна матінка жива.

Чотки літ перебираю.
Знаєш, мамо, ти сама —
Дня такого в нас немає,
Свята матері нема.

Я топтав життя дорогу,
Йшов по сонцю і в імлі,
Свята більшого, їй-богу,
Не зустрів я на землі.

Я, звичайно, поважаю
Славу й честь трудівника.
Маєм свято урожаю,
Педагога, гірника...

Знаю, славні ми ділами,
Чом же в цю прекрасну мить
Трудівниці вічній — мамі
День забули присвятить?!

День?! Хіба лиш день для неї?!
Бо на рік не тільки раз —
Ми до матері свої
Линем серцем повсякчас!

А її зоря над нами
І опівночі ясна...
Чи ж потрібне свято мамі,
Коли в серці в нас вона?!

Докір пройде, сумнів щезне!
Календар нам не указ!
Кожен день прожитий чесно —
Свято матері для нас!

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

Як могила сина забира,
Плаче мати й сліз спинить не в силі.
Як вмирає матінка стара,
Сина совість судить на могилі.

Ось і нині, мамо, я стою
І схиляю голову низенько,
І провину згадую свою —
Все, за що тебе образив, ненько.

І тепер не йде мені з думок:
Мав би стати при тобі на чати—
Стерегти, щоб голос твій не змовк,
Від біди завжди оберігати.

Міць дубів вигоює ріка,
І мені б корінням пити з ними,
Думать, що настане мить така,
Що вода цілюща не тектиме...

Скільки раз прохала ти мене
Не пливти в бурхливе дальше море,
Звідкіля земля не промайне,
Звідкіля не видно наші гори.

Та мене зманила даль доріг,
На біду забув твої прохання.
Запізнивсь я, мамо, і не зміг
Освятити час твого прощання.

Занесло мене у далину!..
Та і ти занадто поспішила,
Не чекала навіть на весну,
Що дороги лютого топила.

...Як могила сина забира,
Плаче мати й сліз спинить не в силі.
Як вмирає матінка стара,
Сина совість судить на могилі.

ПІСНЯ ОСТАННЯ

Пісня мами!.. В полі й над горами,
Біля дому, біля ручая..
Не було б на світі пісні мами,
Я не був би, я не був би я.

Сльози, що в очах її застигли,
Звуки, що ясніли на устах,
Наче зорі, в мороці світили,
І мене обходив всякий страх.

Серце мами на крипицю схоже,
Чарів там затаєний мотив...
«Вашу маму я збагнуть не можу», —
Скільки раз нам тато говорив.

По землі пройшла війна проклята.
Всім вона добавила сивин.
Мамо, мамо, що мені сказати?
Я твій сивий, постарілий син!

Десь братам в сирій землі сивіти,
Їхній борг мені нести й нести.
Пам'ятаю батькові завіти:
«Душу дому — маму берегти!»

Може, доля і не випадково
Відвела мені якийсь там строк,
Щоб тебе я возвеличив словом —
Шаль тобі зіткнув із ніжних строф.

За життя таку ти не носила,
На чотири райдужних крила...
Певно, в ній твоя пісенна сила,
Та, що ти мені передала!..

З цих пісень, де радощі й печалі,
Тчу узор — краса в нім і сльоза.
Намалюю образ твій на шалі,
Підніму пад гори, в небеса.

На цій шалі чаром причарую
Квіти всі — великі і малі.
Шаль оцю — о мамо! — подарую
В честь твою всім матерям Землі!

З М І С Т

З Е М Л Я — К О Л И С К А Л Ю Д Е Й

Люблю тебе, маленький мій народє. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	5
Земля моя (На цій землі). <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	6
Про Вітчизну. <i>Переклав Засенко Петро</i>	8
Про Леніна. <i>Переклав Засенко Петро</i>	12
Тост. <i>Переклав Засенко Петро</i>	13
Я з двох аулів. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	16
Гуніб. <i>Переклав Засенко Петро</i>	21
Бабусині казки. <i>Переклав Засенко Петро</i>	25
Пісня про щастя. <i>Переклав Засенко Петро</i>	28
Я вам бажаю радісних новин. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	31
Спадщина. <i>Переклав Засенко Петро</i>	33
«Я плакав тричі в цьому світі». <i>Переклав Засенко Петро</i>	35
«Птахокрилий караван». <i>Переклав Засенко Петро</i>	37
П'ять воріт. <i>Переклав Засенко Петро</i>	39
Діти. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	40
Мій кінь. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	41
Горить моє серце. <i>Переклав Засенко Петро</i>	42
П'ять пісень Хаджі-Мурата. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	44
Біля Цумадинської ріки. <i>Переклав Засенко Петро</i>	46
«На святі виноградаря в Дербенті». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	50
Мій вік. <i>Переклав Засенко Петро</i>	51
Про що пісня, про що казка. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	53
Прокляття. <i>Переклав Засенко Петро</i>	55
Мулатка. <i>Переклав Засенко Петро</i>	57
«Як за Вітчизну гинули солдати». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	60
Дінгір-дангарчу. <i>Переклав Засенко Петро</i>	61
Пісня. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	64
«Покарай мене, краю нагірний». <i>Переклав Засенко Петро</i>	65
«Землі моєї не вмирають люди». <i>Переклав Засенко Петро</i>	68
Д О П О К И К Р У Т И Т Ь С Я З Е М Л Я	
Допоки крутиться земля. <i>Переклав Засенко Петро</i>	69
Роздум. <i>Переклав Засенко Петро</i>	72
«На грудях материнських». <i>Переклав Засенко Петро</i>	80
Молодому поетові. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	82

Поєзія. <i>Переклав Засенко Петро</i>	84
Не посиішай. <i>Переклав Засенко Петро</i>	85
Чути хочу чаруючу мову. <i>Переклав Засенко Петро</i>	88
Вогнище Твардовського. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	89
Відповідь Іраклію Андроникову на його запрошення з групою поетів поїхати в Михаїлівське. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	92
Чингізу Айтматову. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	93
Вірші про час. <i>Переклав Засенко Петро</i>	95
«Ще пам'ятаю, як сьогодні». <i>Переклав Засенко Петро</i>	100
Лист до одного хунзахця. <i>Переклав Засенко Петро</i>	101
«Сини, ви за батьків полеглих стали старші». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	106
Клятва синів. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	107
Запізнілі ластівки. <i>Переклав Засенко Петро</i>	110
«Як я вернувся з заграниць додому». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	112
«Три пісні маємо на всі літа». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	113
Сестра. <i>Переклав Засенко Петро</i>	114
Вірші про батька. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	115
Мама. <i>Переклав Засенко Петро</i>	123
«Малим крізь ніч доводилось мені». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	124
«Пророк рече: нема, крім бога, бога!» <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	125
Матері. (Бувало, за моїх юнацьких літ). <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	126
Матері. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	128
Колискова. <i>Переклав Засенко Петро</i>	129
Пісня, що її співає мати хворому синові. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	130
«Сини, чиї живі ще матері». <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	131
Боягуз. <i>Переклав Павличко Дмитро</i>	132
БЕРЕЖІТЬ МАТІР	
Бережіть матір! <i>Поєма. Переклав Засенко Петро</i>	133

Г18 Гамзатов Р. Г. Земле моя: Вірші. Для ст. шкіл. в. / Пер. з авар. Д. В. Павличка та П. П. Засенка; Худож. І. І. Литвин.— К.: Веселка, 1983. 198 с., іл.

Вірші аварського радянського поета, народного поета Дагестану, лауреата Ленінської премії про Батьківщину, про високий громадянський обов'язок радянської людини.

Г $\frac{4803010200-165}{M206(04)-83}$ 159.83

С(Дар)

Расул Гамзатов

З Е М Л Я М О Я

С т и х и

(На українском языке)

Для старшого
школьного возраста

Перевод с аварского
Дмитрия Васильевича П а в л ы ч к о
и Петра Петровича З а с е н к о

Художник
Иван Иванович Л и т в и н

Киев «Веселка»

Редактор
В. О. О с а д ч и й
Художній редактор
А. О. Л и в е н ь
Технічний редактор
К. П. Д в о р с ь к а
Коректори
З. В. Л е щ е н к о,
З. І. К а л и н и ч е й к о
Інформ. бланк № 2711

Здано на виробництво 14. 07. 83.

Підписано до друку 16. 09. 83.

Формат 84×100¹/₃₂.

Папір друкарський № 1,

Гарнітура звичайна нова.

Друк. високій. Умовн. друк. арк. 9,75.

Умовн. фарб.-відб. 9,75. Обл.-вид. арк. 7,44

Тираж 40 000 пр. Зам. 1172-3.

Ціна 85 к.

Видавництво «Веселка»,
252050, Київ-50, Мельникова, 63

Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
290005, Львів-5, Зелена, 20.

85K.

ಪ್ರಾಚೀನ ಪಾಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ

ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಗ್ರಹ